

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ

У НОМЕРІ:

- СУДОВА РЕФОРМА

✓ *Євроінтеграційний Закон судової реформи:
аналіз основних положень ЄС*

✓ *Вибори президента Польщі*

- РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО
РУХУ

✓ *Спрощення механізмів фіксації ДТП
без участі поліції*

№ 9 (295) ТРАВЕНЬ 2025

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА БІБЛІОТЕКА

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА
ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ**

№ 9 (295) 2025

Інформаційно-аналітичний бюлетень
на базі оперативних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ»

Засновники:

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
Національна юридична бібліотека

Головний редактор

Ю. Половинчак

Редакційна колегія:

Н. Іванова (відповідальна за випуск), Т. Дубас,
Ю. Калініна-Симончук

Заснований у 2011 році
Видається двічі на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання можна
ознайомитись на сайті

Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuviar.gov.ua

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ПОДІЯ

Президент України підписав Закон
про ратифікацію угоди про надра..... 3
Волонтерство зараховуватимуть як практику
у вишах: Президент України підписав Закон
України..... 3

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Симоненко О.
Євроінтеграційний Закон судової реформи:
аналіз основних положень 4
Полтавець С.
«Українське питання»: вибори президента
Польщі 8
Карацук А.
Спрощення механізмів фіксації ДТП
без участі поліції: правові та практичні
аспекти 11
ЩОДЕННИК БЛОГЕРА * 15

АКТУАЛЬНА ПОДІЯ

Президент України підписав Закон про ратифікацію угоди про надра

Президент України В. Зеленський підписав Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови». Про це свідчить картка законопроєкту № 0309 на сайті Верховної Ради України.

Ключові факти:

Проєкт закону було направлено на підпис Президенту України 10 травня.

Згідно з інформацією на сайті ВРУ, вже 12 травня він повернувся з підписом від В. Зеленського.

Угода про спільний фонд є безстроковою, вона передбачає, що Україна інвестує частину доходів від нових рентних та ліцензійних платежів у свою ж економіку. Альтернативою є витрата цих бюджетних коштів на споживання.

Згідно з нею, прибутки з інвестицій розподілятимуться між США й Україною після перших 10 років роботи фонду.

Фонд дозволяє робити довгострокові інвестиції, що особливо важливо в контексті критичних мінералів, де розробка одного родовища може займати роки. Водночас американські компанії не матимуть переваг у доступі до українських надр через угоду. Зокрема, коли буде відбуватися аукціон на спецдозвіл чи ліцензію на видобуток певного виду копалин – цей конкурс відкритий і фонд взагалі не присутній. Брати участь можуть компанії з різних країн.

Кожні 10 років Україна і США збиратимуться і вирішуватимуть – чи варто продовжувати дію Угоди. Наявна низка правил щодо ліквідації Фонду з переліком випадків, коли це можна зробити. Детальніше про Угоду – в інтерв'ю команди Мінекономіки для Forbes Ukraine.

Уряд очікує, що Фонд відбудови після ратифікації запрацює протягом тижнів. Він почне працювати зі стартовим капіталом у вигляді двох «уявних внесків». Надалі від американської сторони надійде seed funding – внесок, щоб Фонд міг почати реальну роботу, на додачу може почати зараховуватися воєнна допомога.

Міжурядова угода із США передбачає ключові принципи співпраці. Водночас інші дві угоди, які вже на стадії фіналізації і не потребуватимуть ратифікації, стосуватимуться комерційного партнерства, де будуть деталізовані та поглиблені домовленості щодо роботи спільного фонду. З американською стороною вже узгоджені основні пункти з цих угод: рівноправне управління фондом через Limited Liability Company (ТОВ, яке виступатиме генеральним партнером у фонді) трьома українськими та американськими менеджерами, розподіл прибутку через 10 років, інструмент врахування військової допомоги як капітального внеску США (*Журнал Forbes Ukraine* (<https://forbes.ua/news/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-ratifikatsiyu-ugodi-pro-nadra-12052025-29670>). – 2025. – 12.05).

Волонтерство зараховуватимуть як практику у вишах: Президент України підписав Закон України

Президент України В. Зеленський підписав Закон України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти. Тож волонтерство зможуть зараховувати як практику у вишах.

Про це йдеться у картці відповідного законопроєкту № 11159.

Автори пояснювали, що волонтерство дає можливість не лише розвивати навички та набувати практичний досвід, а й буде

корисним для вступу до ЗВО та згодом і на ринок праці.

Відтепер волонтерський досвід може впливати на вступ до закладів освіти, адже його можна включати в мотиваційний лист вступника. До листа можна додати копії (фотокопії) матеріалів, що підтверджують інформацію.

Закон також дозволяє зараховувати час волонтерської діяльності до практики (в разі її відповідності освітній програмі закладу освіти за згодою вишу).

Також волонтерам видаватимуть документ, який підтверджує участь у волонтерській діяльності від громадської, благодійної чи волонтерської організації.

Керівники закладів освіти будуть зобов'язані підтримувати розвиток волонтерських ініціатив та залучення учнів до волонтерської діяльності (*ITV Media Group* (<https://itvmg.com/news/volonterstvo-zarakhovuvatimut-yak-praktiku-u-vishakh-prezident-pidpisav-zakon--105181>). – 2025. – 5.05).

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

О. Симоненко, канд. політ. наук, ст. наук. співроб., НЮБ НБУВ

Євроінтеграційний Закон судової реформи: аналіз основних положень

Від березня 2025 р. набрали чинності норми Закону України (№ 4264-IX), що передбачають створення двох нових спеціалізованих адміністративних судів: Спеціалізованого окружного адміністративного суду (СОАС) та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (СААС). Ці суди повинні замінити Окружний адміністративний суд міста Києва (ОАСК) і будуть розглядати окремі категорії адміністративних справ.

Щодо основних відмінностей між новими судами – Спеціалізованим окружним адміністративним судом (СОАС) і Спеціалізованим апеляційним адміністративним судом (СААС) та існуючими судами, зокрема, Окружним адміністративним судом міста Києва (ОАСК), то вони полягають у їхній юрисдикції, структурі, процедурі добору суддів та меті створення. Розглянемо більш детально.

Отже, контекстом та передумовами створення і підписання цього Закону послуговували кілька ключових факторів: по-перше, – євроінтеграційні процеси, в ході яких Україна зобов'язалася реформувати свою судову систему. Створення спеціалізованих судів є, відповідно, частиною виконання цих зобов'язань, спрямованих на підвищення ефективності та прозорості судової систем.

По-друге, – це вимоги МВФ. Закон також пов'язаний із виконанням Україною вимог Міжнародного валютного фонду (МВФ) – одним із ключових зобов'язань було створення спеціалізованих адміністративних судів для забезпечення незалежності та прозорості розгляду адміністративних справ.

Як зазначив народний депутат від «Голосу» Я. Железняк, коментуючи Закон: «... Це ми до кінця виконали один з прострочених маяків МВФ, де дедлайн був 31 грудня минулого року» (URL: <https://novynarnia.com/2025/03/24/zamistoask-zelenskyj-pidpysav-zakon-pro-stvorennya-v-ukrayini-dvoh-novykh-sudiv/>).

Третім ключовим фактором можна назвати потребу підвищення ефективності судової системи. Адже створення спеціалізованих судів спрямоване на підвищення ефективності розгляду адміністративних справ, особливо тих, що мають стратегічне значення для держави, наприклад, справи щодо діяльності антикорупційних органів та регулювання медіа (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdaniiv-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

До речі, до переваг створення спеціалізованих адміністративних судів, було віднесено їх

вузьку спеціалізацію, що, в свою чергу, надає: прискорення розгляду адміністративних справ (очікується, що створення нових судів дозволить більш ефективно вирішувати спори між громадянами та державою); розвантаження інших судових інстанцій (це допоможе зменшити навантаження на адміністративні суди загальної юрисдикції). Таким чином, СОАС і СААС відрізнятимуться спеціалізацією і зосередженістю на стратегічних справах. Водночас вони не замінять функції загальної системи адміністративної юстиції. «Нові суди візьмуться за дві категорії справ. Перша – розгляд позовів фізичних та юридичних осіб про незаконність нормативних актів Кабінету Міністрів України, міністерств, Національного банку України. Друга категорія справ стосуватиметься оскарження актів індивідуальної дії (адміністративних актів). Наприклад, державний службовець, який працював у центральному апараті міністерства, не погодився зі своїм звільненням і позивається до роботодавця», – зазначив заступник міністра юстиції О. Банчук (URL: <https://glavcom.ua/country/society/khto-teper-suditime-orhani-vladimijnust-dav-rozjasnennja-1049136.html>). Можна передбачити, що спеціалізація допоможе скоротити навантаження на судову систему та підвищити якість розгляду справ.

Ключові положення нового Закону полягають в наступному:

І. Призначення судів.

СОАС як суду першої інстанції підсудні адміністративні справи, що стосуються оскарження актів, дій чи бездіяльності Кабінету Міністрів України, міністерств, центральних органів виконавчої влади, Національного банку України та інших суб'єктів владних повноважень з юрисдикцією на всю територію України (за винятком справ, передбачених ч.ч. 2, 4 ст. 22, ст. 27 та ст.ст. 286, 288 КАСУ), а також справи за позовами Антимонопольного комітету України у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, щодо державного регулювання у сфері медіа, скасування або заборони політичних партій, оскарження рішень конкурсних комісій з відбору керівників антикорупційних органів (САП, НАБУ,

НАЗК, АРМА, БЕБ), керівника Державної митної служби, рішень комісій з аудиту ефективності САП і НАБУ, а також рішень органу дисциплінарного провадження щодо прокурорів (КДКП) (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

Насамперед СААС виступатиме апеляційною інстанцією для рішень СОАС. Тобто СААС як суд апеляційної інстанції переглядатиме судові рішення СОАС у справах, передбачених ч. 6 ст. 22 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). При цьому, варто зауважити, що в перехідних положеннях Закону встановлено, що справи, відкриті до початку роботи СОАС та СААС, розглядаються за старими правилами, а нові позовні заяви передаються до СОАС та СААС протягом трьох днів після їхнього відкриття, й апеляційні скарги на рішення першої інстанції після набрання ними законної сили оскаржуються за новими правилами (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

Також до функцій СААС належатиме перегляд адміністративних рішень з метою захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах та аналіз судової статистики та узагальнення судової практики для покращення роботи місцевих судів і Верховного Суду України.

ІІ. Добір суддів.

Відповідно до документа, Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККС) має оголосити конкурс на посади суддів упродовж місяця з моменту набрання чинності законом. Судді нових судів проходитимуть конкурс із залученням Експертної ради, до якої входитимуть міжнародні експерти. Це має забезпечити перевірку доброчесності кандидатів. Між іншим, в існуючих судах добір суддів здійснюється без такого рівня міжнародного контролю.

Суддею СОАС може стати особа, яка відповідає загальним вимогам до кандидатів

на посаду судді, підтвердила здатність здійснювати правосуддя за результатами кваліфікаційного оцінювання, а також має стаж роботи на посаді судді не менше 5 років, або стаж професійної діяльності у сфері права на державних посадах категорії «А» чи «Б» в органах влади з юрисдикцією на всю територію України щонайменше 7 років, або досвід адвокатської діяльності, включаючи представництво у публічно-правових спорах в адміністративних судах, щонайменше 7 років, або науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи щонайменше 7 років, або сукупний стаж роботи за вищезазначеними критеріями щонайменше 7 років.

Суддею СААС може бути особа, яка відповідає аналогічним вимогам, але має стаж роботи на посаді судді не менше 7 років, або професійної діяльності у сфері права чи адвокатури щонайменше 9 років, або науковий ступінь і стаж наукової роботи у сфері права щонайменше 9 років, або сукупний досвід роботи за зазначеними критеріями щонайменше 9 років (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

Конкурс на зайняття посад суддів СОАС та СААС повинно бути оголошено ВККС протягом місяця з дня набрання чинності законом щодо утворення цих двох судів, проте, це має бути окремий закон, який вносить до Верховної Ради України Президент України. Проте, коментуючи це питання, представник пропрезидентської сили, член парламентського Комітету з питань правової політики І. Фріс, зазначив, що такого проекту закону наразі немає (URL: https://glavcom.ua/country/politics/zelenskij-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-dvokh-novykh-sudiv-zamist-oask-1051026.html?utm_source=chatgpt.com).

III. У свою чергу, для перевірки доброчесності кандидатів у СОАС та СААС пропонується утворити окрему Експертну раду.

Як розповіли експерти (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>), до складу Експертної ради входять:

1. 3 особи, запропоновані Радою суддів України; 3 особи, запропоновані міжнародними та іноземними організаціями.

2. Експертна рада вважається утвореною та розпочинає діяльність за умови призначення до її складу щонайменше 4 членів, з яких щонайменше 2 запропоновані «міжнародниками». Засідання Експертної ради є повноважним за умови присутності на ньому не менше 4 членів.

3. Для здійснення своїх повноважень члени Експертної ради мають право безоплатного та повного доступу до відкритих державних реєстрів, матеріалів досьє кандидатів на посади суддів, а також до матеріалів суддівських досьє суддів, які беруть участь у конкурсі.

4. Члени Експертної ради, які постійно не проживають у місті Києві, мають право на компенсацію витрат на проживання та переїзд за рахунок коштів Державного бюджету України. Фінансування діяльності Експертної ради може здійснюватися із залученням міжнародної технічної допомоги.

5. Висновок Експертної ради про невідповідність кандидата на посаду судді СОАС, СААС критеріям доброчесності та/або професійної компетентності є ухваленим, якщо за нього проголосували не менше, ніж 4 члени, з яких щонайменше 2 запропоновані міжнародними та іноземними організаціями.

6. Якщо Експертна рада ухвалила висновок про невідповідність кандидата, або не змогла ухвалити такий висновок у разі однакової кількості голосів «за» і «проти», питання відповідності кандидата критеріям виноситься на спеціальне спільне засідання ВККС та Експертної ради.

7. Рішення щодо відповідності кандидата критеріям доброчесності та/або професійної компетентності ухвалюється більшістю голосів спільного складу ВККС та Експертної ради, за умови, що за нього проголосували не менше 2 членів Експертної ради, запропонованих «міжнародниками». У разі неприйняття такого рішення кандидат вважається таким, що припинив участь у конкурсі.

І найголовніше, СОАС та СААС розпочинають роботу за умови призначення щонайменше половини суддів відповідного суду (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

Цікавим питання залишається інформація щодо фінансування цих установ. За інформацією у ЗМІ (наприклад, як пише «Судово-юридична газета»), уряд так і не зміг пояснити, навіщо саме українцям потрібні два нових адміністративних суди, і звідки брати кошти на винагороду новим суддям (URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>).

Аналогічну інформацію публікує і онлайн-медіа Інформаційне агентство «Главком», яке зазначає, що ані член парламентського Комітету з питань правової політики І. Фріс, ані Міністерство юстиції України не змогли назвати бодай приблизні суми, необхідні для утримання Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (URL: https://glavcom.ua/country/politics/zelenskij-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-dvokh-novikh-sudiv-zamist-oask-1051026.html?utm_source=chatgpt.com).

Ще один момент, на який варто звернути увагу, це те, що за оцінкою експертів, укомплектування суддями двох спеціалізованих окружних адмінсудів може розтягнутися до року. Поряд з цим нікуди не зник ризик «червоної картки», коли нардепи самі ставлять під сумнів те, про що голосували. Яскравий приклад – у 2020 р. 49 обранців направили до Конституційного Суду України подання із клопотанням визнати Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» таким, що не відповідає Конституції України. Натомість за майже п'ять років Конституційний Суд України так і не спромігся розв'язати цей ребус. І тут виникає слушне питання: «Де гарантія, що після ухвалення законопроекту група народних депутатів не подасть до

Конституційного Суду України подання про визнання неконституційним створення Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду? Відповіді на питання, хто і як збирається реагувати на ці ризики, дуже хотілося б почути від парламентарів, котрі голосували за ці суди», – зазначила експертка із судової реформи Лабораторії законодавчих ініціатив К. Асланян (URL: https://glavcom.ua/country/politics/zelenskij-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-dvokh-novikh-sudiv-zamist-oask-1051026.html?utm_source=chatgpt.com).

Між іншим, цей документ вже отримав ряд зауважень та критики. Зокрема, Фондація DEJURE зазначає, що текст законопроекту «ставить під сумнів ефективність добору суддів до нових адмінсудів та їхню незалежність». А також критикували те, що в законопроекті «жодного слова про оскарження рішень органів суддівського врядування – Вищої ради правосуддя (ВРП) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС)» (URL: <https://novynarnia.com/2025/03/24/zamist-oask-zelenskyj-pidpysav-zakon-pro-stvorennja-v-ukrayini-dvoh-novyh-sudiv/>).

Проте в ГО «Центр протидії корупції» зазначили, що формально парламент виконав вимоги ЄС та МВФ, «проте залишилось кілька норм, які дозволять владі просувати на посади ручних суддів та впливати на рішення апеляційної інстанції» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/03/24/7207859/#:~:text=%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%>

На думку експертки із судової реформи Лабораторії законодавчих ініціатив К. Асланян: «У законопроекті Власенка розширено категорію кандидатів на посади суддів, туди дописали державних службовців категорій “А” і “Б”. У чому небезпека? Наприклад, керівник певного юридичного департаменту міністерства, пропрацювавши на посаді 20 років, обирається суддею нового Спеціалізованого окружного адміністративного суду. Маємо конфлікт інтересів, оскільки колишній чиновник, залежний від держави, судитиме державу», – наголосила фахівчиня. Окрім цього, експертка

має сумніви і щодо незалежного складу майбутньої Експертної ради, адже на відміну від Громадської ради міжнародних експертів, яка складається з іноземних суддів у відставці, прокурорів, адвокатів (відповідає за набір суддів Вищого антикорупційного суду), які не мають в Україні ніяких інтересів, добір суддів до двох спеціалізованих адмінсудів проводитиме Експертна рада (до її складу ввійдуть по троє представників від Ради суддів України та міжнародних організацій) (URL: https://glavcom.ua/country/politics/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-dvokh-novikh-sudiv-zamist-oask-1051026.html?utm_source=chatgpt.com).

З іншого боку, Закон щодо створення нових судів отримав позитивну оцінку від послів країн G7. Вони вважають, що це рішення сприятиме покращенню судової системи України та її інтеграції в європейський правовий простір. Оскільки незалежне правосуддя є ключовою вимогою для отримання міжнародної фінансової допомоги та подальших переговорів про вступ до ЄС, ухвалення цього Закону можна розглядати як позитивний сигнал (URL: <https://www.daycom.com.ua/news/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-specializovanih-administrativnih-sudiv-shcho-ce-oznachaie-dlya-sudovoyi-sistemi-ukrayini>).

Таким чином, створення СОАС та СААС є важливим кроком у реформуванні судової системи України, спрямованим на забезпечення

прозорості, ефективності та спеціалізації адміністративного судочинства, проте, його реалізація та ефективність залежатимуть від багатьох факторів, зокрема, і від подальших кроків та контролю з боку громадськості (*Стаття підготовлена з використанням інформації таких джерел: вебсайт «Дейком» (<https://www.daycom.com.ua/news/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-specializovanih-administrativnih-sudiv-shcho-ce-oznachaie-dlya-sudovoyi-sistemi-ukrayini>); вебсайт «Главком» (https://glavcom.ua/country/politics/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-dvokh-novikh-sudiv-zamist-oask-1051026.html?utm_source=chatgpt.com); <https://glavcom.ua/country/society/khto-teper-suditime-orhani-vladi-minjust-dav-rozjasnennja-1049136.html>); вебсайт «Європейська правда» (<https://surl.lul.ws/fkfz>); вебсайт «Новинарня» (<https://novynarnia.com/2025/03/24/zamist-oask-zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-stvorennja-v-ukrayini-dvoh-novyh-sudiv/>); вебсайт «Судово-юридична газета» (<https://sud.ua/uk/news/publication/326519-vladimir-zelenskiy-podpisal-zakon-o-sozdanii-v-ukraine-dvukh-novykh-spetsializirovannykh-administrativnykh-sudov>); вебсайт Міністерства юстиції України (<https://minjust.gov.ua/news/ministry-parlament-uhvaliv-zakon-pro-diyalnist-spetsializovanogo-okrujnogo-administrativnogo-sudu-ta-spetsializovanogo-apelyatsiynogo-administrativnogo-sudu>)*).

С. Полтавець, канд. політ. наук, ст. бібліотекар Воєводської Публічної Бібліотеки у Кракові

«Українське питання»: вибори президента Польщі

При написанні статті аналізувалися публікації в загальнопольських газетах «Річ Посполита» та «Виборча».

Перший тур виборів президента Польщі відбувся 18 травня 2025 р., його головним підсумком оглядачі називають не стільки прізвища переможців (у другий тур пройшли мер Варшави, представник правлячої партії Рафал Тшасковський, та директор Інституту національної пам'яті, якого підтри-

мує найбільша опозиційна сила країни, Кароль Навроцький), а помітне посилення позицій правих.

Привертає увагу, що «українське питання» стало помітною складовою виборчих перегонів. Так, наприклад, у газеті «Річ Посполита» від 17.01.2025 р. Artur Bartkiewicz

у статті «Зеленський допомагає Навроцькому», зокрема наводив дані соціологічного опитування проведеного професором UKEN (Університет Комісії Національної Освіти) Piotrem Długoszem: про те, що «...половина поляків спостерігає негативний вплив біженців з України на функціонування держави» (gazeta Rzeczpospolita 17.01.2025). Як побачимо нижче, питання «негативного впливу українських біженців» на перебіг справ у Польщі стануть чи ненайголовнішим «лейтмотивом» більшості промов, інтерв'ю, публічних виступів, особливо серед політиків правого сегменту політичної палітри Польщі. Звісно, найбільш «розкрученою», а отже популярною, є тема українського збіжжя та ludobójstwa na Wołyniu. Artur Bartkiewicz пише: «...зауваження В. Зеленського про те що К. Nawrocki повинен бути обережніший у висловлюваннях щодо подій на Волині....» лише допомагає останньому зібрати біля себе електорат не тільки виборців партії ПіС (PiS), але й теж Konfederacji (крайньої правої політичної сили в Польщі). А це найважливіше завдання К. Навроцького». У статті від 30.01.2025 р. під назвою Obciążająca historia в газеті Rzeczpospolita журналіст Marek Kozubal (Marek Kozubal) наводить дані соціологічних досліджень з листопада–грудня 2024 р. опублікованих відомим дослідницьким Центром Мєрошевського з них виникає, що близько половини опитаних вважають, що у взаємовідносинах польсько-українських обов'язковим є розв'язання важких історичних тем, таких як екстимація жертв «Волинської різанини».

Під час візиту Президента України В. Зеленського до Варшави у січні поточного року прем'єр-міністр Польщі Д. Туск, зокрема сказав: «....Не повторимо помилок наших попередників....Вирішимо справи вшанування жертв волинської трагедії, не хочу щоб це було умовою членства України в ЄС...». *Trudne sprawy: akcesja i zdrada* (gazeta Rzeczpospolita 18.01.2025). Д. Туск як представник опозиційної до «ПіС» партії «РО» (Громадянська платформа) намагався не створювати навколо «волинської проблеми» зайвих політичних дискусій прекрасно розуміючи, що це

дражливе політичне питання треба намагатися вирішувати не в ході публічних дискусій, а в робочому режимі.

У газеті Rzeczpospolita за 25–26 січня 2025 р. було розміщено цитату мера Варшави представника партії «РО» кандидата у президенти Польщі Р. Трасковського (R. Trzaskowski): «...Для нас найважливіше те, що кожен хто до нас приїжджає і хоче розраховувати на підтримку, повинен зміцнювати економіку і тому пропоную зміни щодо соціальної допомоги 800+ для українців. Вона повинна виплачуватися лише тоді, коли українці будуть працювати, якщо будуть мешкати в Польщі та платити тут податки....». Обґрунтовуючи таку зміну підходів сенатор від «РО» Кшиштоф Квятковський зазначає: «Йдеться про те, що цю допомогу 800+ від вересня 2024 р. отримують лише діти, які ходять до польських шкіл.... Водночас треба підкреслити, що близько 80 % осіб дорослих з України в Польщі працюють». (Rzeczpospolita 28.01.2025). Оглядач газети К. Sadło реагує на таку позицію політика: «...Обмеження права на отримання 800+ тільки для працюючих викине з системи сотні самотніх матерів з дітьми які з різних причин не можуть працювати... Українські емігранти наскільки чисельна група, що можуть стати колись для нашої країни, в якій стає все менше жителів, або джерелом поважних проблем, або порятунком». В одному з соціологічних опитувань, проведених на замовлення газети Rzeczpospolita, зафіксовано високу підтримку цієї пропозиції («однозначно» 44,4 % опитаних; «швидше підтримую» – 43,6 %. Rzeczpospolita 27.01.2025 р.). Такий підхід піддала критиці відома громадська діячка в Польщі Н. Панченко лідер об'єднання Euromaidan-Warszawa. Вона вважає таку позицію можливого майбутнього президента Польщі «дискримінацією однієї конкретної етнічної групи – біженок з України. Вважаю, що ця тема з'явилася з огляду на виборчу кампанію. Найважливіші кандидати у президенти Польщі потребували хлопа до биття. На жаль, знову випало це українцям...». Варто зауважити, що Н. Панченко є громадянкою Польщі, а тому закинути їй обвинувачення в «українському націоналізмі» складно.

Важливо наголосити на існуванні якщо не загальносвітової, то щонайменше загальноєвропейської тенденції збільшення підтримки популістів серед громадян різних країн. Далеко за прикладами ходити не треба: В. Орбан в Угорщині, Р. Фіцо у Словаччині. На жаль, не уникла цього й Польща. Оглядач газети Rzeczpospolita Ян Зельонка (Jan Zielonka) вважає, що «Популізм – це результат поступової деформації, якій піддається ліберальна демократія. Якби демократія працювала добре, то попит на популістів був би не значний, доказом цього був малий вплив у Франції Жан-Марі Ле Пен. ...Попит на популістів буде рости доти, доки демократія буде шкутильгати». Журналіст переконаний, що якщо «...навіть «РО» вдасться знищити «ПіС», то збоку виросте «Конфедерація». Натомість використання тих самих методів конкуруючими політичними силами не має сенсу, особливо коли ідеться про популізм. «Намагання перемогти популізм за допомогою популізму – це найгірші ліки, бо таким чином легітимізується демагогія, безправ'я та расизм», – стверджує Я. Зельонка.

Від початку виборчої кампанії визначилися Злідери президентських перегонів. Ще напередодні виборчого старту більшість експертів, лідерів думок та політиків передбачали, що головну конкуренцію складуть кандидати підтримувані головними конкуруючими політичними силами партіями «ПіС» і «Громадянська Коаліція» (Koalicja Obywatelska): Кароль Навроцький та Рафал Трасковські відповідно. Повною несподіванкою була поява Славоміра Менцена серед трійки лідерів. Молодий політик 20.11.1986 р. н., депутат Польського Сейму в списку політичної партії «Конфедерація Свобода та Незалежність». Справа в тім, що до цього «головною зіркою» цієї політичної сили вважався Гжегож Браун, політик який відомий своїми епатажними та неоднозначними вчинками. Його заяви мають відверто антиукраїнський, антиєвропейський та антисемітський зміст. Натомість С. Менцен вдало йде в руслі такого затребуваного у нинішньому хаотичному світі популізму. Бо популізм дає можливість в теорії вирішити будь-які проблеми, пропонує просте розв'язання

складних проблем. Великою популярністю користуються його «зрозумілі всім лозунги» у молодшого покоління поляків 19–35 років.

Кароль Навроцький, підтримуваний партією «ПіС», у ролі кандидата в президенти в інтерв'ю для ресурсу Polsat News у січні поточного року, поміж іншого заявляв: «...Сьогодні не бачу України в жодній структурі – ані в ЄС, ані в НАТО, до моменту розв'язання важливих для поляків справ цивілізаційних...». Зрозуміло, що йшлося про справи «різанини на Волині» в 1943–1944 рр. Польський оглядач Бартош Велінський, коментуючи ці слова очільника Польського Інституту Національної пам'яті, зауважив: «...В такій непевній ситуації непохитна підтримка Польщею України з перших хвилин війни залишається ключовою справою. Ці слова К. Навроцького ставлять її (політику) під сумнів» (*Газета «Виборча» 10 січня 2025 р.*). Аналізуючи програми кандидатів у статті: «Кандидати борються за голоси села» автори зокрема згадують про такі улюблені прийоми популістів як вибудовування образу «хлопця з багатоквартирного мікрорайону в Гданську» якому все вдалося, говорячи про К. Навроцького який «...бігає, боксиє, серед своїх знайомих має людей з кримінальним минулим...», тобто свій (*Газета «Виборча» 3 січня 2025 р.*).

В інтерв'ю газеті «Виборча» президент Центру Міжнародних відносин доктор Малгожата Боніковська, коментуючи питання *про антиукраїнський характер президентської кампанії у виконанні головних кандидатів* відповіла: «Антиукраїнськості не бачу в тому що говорить Рафал Трасковські. Натомість бачу її в меншій мірі у виступах Кароля Навроцького, а найбільше її у Славоміра Менцена. ...Виборцям це подобається. Частина польського суспільства переконана, що Україна в дальшій перспективі стане загрозою: селяни бояться українського аграрного сектору, бізнесмени того, що не отримають доступу до відбудови повоєнної України...» (*Газета «Виборча» 31.03.2025 р.*).

Як підсумок висловимо декілька тез.

По-перше, передвиборні президентські перегони у сучасній Польщі дуже подібні до виборчих процесів в Україні, Угорщині,

Словаччині, Румунії. Ця подібність полягає у переважанні чистого популізму над конструктивними ідеями. Можна зауважити певну тенденцію: політики спочатку з допомогою соціології та інших методів «зондують» суспільні настрої, а потім під ці настрої вибудовують передвиборну кампанію. Застосовуючи при цьому прості гасла, пропонують прості рецепти реагують на очікування більшості про «світле завтра».

По-друге, пошук прагматичних, реалістичних, а отже часто непопулярних для

виборців кроків для вирішення нагальних проблем, не вигідний більшості політиків. На цьому не побудуєш перемоги. Натомість пошук «винного» у негараздах саме той простий та ефективний рецепт, котрий не потребує практично жодних ресурсів. У даній ситуації найвигідніше було роль «винного» дати українцю, хоча й мігрантам з Азії та Африки теж дісталися подібні ролі у передвиборчому спектаклі. Чи зміниться риторика польських політиків після першого туру президентських перегонів? Побачимо....

А. Карашук, пров. біб-ф НЮБ НБУВ

Спрощення механізмів фіксації ДТП без участі поліції: правові та практичні аспекти

У сучасних реаліях реформування правоохоронної та адміністративної систем різних країн, зокрема й України, особливу увагу привертає питання ефективного регулювання дорожнього руху. Слід зазначити, що важливим кроком у даному напрямі стало запровадження такої опції як оформлення дорожньо-транспортних пригод без виклику поліції. Нововведення передбачене поправками в Правилах дорожнього руху, що мають на меті зменшити навантаження на правоохоронні органи та спростити процедуру для водіїв. Основу цього механізму складає європротокол – форма спільного повідомлення учасників дорожньо-транспортних пригод, яка в свою чергу дозволяє зафіксувати обставини події без участі інспектора патрульної поліції. Проте запровадження таких змін вимагає ретельного правового аналізу та оцінки практичних наслідків для учасників дорожнього руху.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 січня 2025 р. № 19 внесено зміни до Правил дорожнього руху, що дозволяють водіям оформлювати дорожньо-транспортні пригоди (ДТП) без залучення поліції за певних умов. Якщо в ДТП пошкоджено виключно майно (транспортні засоби), не завдано коди життю та здоров'ю людей, і обидва водії мають чинні поліси обов'язкового страхування

цивільно-правової відповідальності (ОСЦПВ), вони можуть самостійно оформити ДТП. Важливою умовою є відсутність у водіїв ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також впливу лікарських засобів, що знижують увагу та швидкість реакції. Слід зазначити, що згідно європротоколу, збитки не повинні перевищувати 50 тис. грн. За статистикою патрульної поліції таких аварій в країні більшість – близько 80 %.

Обидва учасники повинні дійти згоди щодо обставин пригоди. У такому випадку вони мають право без залучення поліції спільно скласти повідомлення про ДТП (європротокол) у паперовій чи електронній формі за формою, затвердженою Моторним (транспортним) страховим бюро України. Після складення європротоколу водії можуть залишити місце пригоди та звільняються від обов'язку інформувати підрозділи Національної поліції про ДТП. Це нововведення спрямоване на спрощення процедури оформлення незначних ДТП та зменшення навантаження на правоохоронні органи. Зміни також передбачають, що водій зобов'язаний мати при собі чинний страховий поліс ОСЦПВ (на електронному або паперовому носії), відомості про який підтверджуються інформацією в Єдиній централізованій базі даних, або

страховий сертифікат «Зелена картка», виданий іноземним страховиком. Варто зазначити, що скласти європротокол можна за допомогою онлайн-системи або на паперовому бланку. Цифровий сервіс фіксації ДТП перевіряє коректність даних та надсилає інформацію страховим компаніям обох сторін, вносячи її в базу даних МТСБУ.

Дані зміни набули чинності одночасно з введенням в дію Закону України від 21 травня 2024 р. № 3720-IX «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

У країнах Європейського Союзу вже давно практикується оформлення дорожньо-транспортних пригод (ДТП) без участі поліції, і ця практика є ефективною складовою системи цивільно-правового врегулювання страхових випадків. Основна мета такого підходу – зменшення навантаження на правоохоронні органи, прискорення процесу оформлення ДТП та страхових виплат, а також підвищення обізнаності водіїв щодо їхніх обов'язків у подібних ситуаціях. У більшості країн Європи, якщо ДТП не призвела до загибелі чи травмування людей, а збитки обмежуються лише матеріальними пошкодженнями транспортних засобів, водії можуть самостійно оформити інцидент без виклику поліції. Історично вперше цей механізм було запроваджено у Франції в 1964 р. під назвою *Constat Amiable d'Accident Automobile*. Ідея полягала в тому, щоб надати водіям можливість самостійно, без участі правоохоронців, фіксувати незначні аварії шляхом підписання спільного документа. Ця модель виявилася настільки зручною та ефективною, що поступово була запозичена іншими країнами. У 1980–1990 рр. подібні механізми з'явилися в Італії, Іспанії, Бельгії, Нідерландах, а згодом у більшості держав-членів Європейського Союзу. У 2004 р. за ініціативи Європейського страхового комітету було затверджено уніфіковану форму документа для міждержавного використання, яка стала основою для європротоколу, що нині використовується в багатьох країнах ЄС.

Для самостійного оформлення ДТП водії повинні використовувати саме цей

європротокол – спільна заява про дорожньо-транспортну пригоду. В кожній країні документ має свою назву, але структуру і юридичну силу збережено. У Франції це *Constat Amiable*, в Італії – *CID*, в Іспанії – *Declaración amistosa de accidente*. Усі ці документи містять обов'язкові поля: дата, час, місце пригоди, персональні дані водіїв, відомості про транспортні засоби, страхові компанії, схема події, опис пошкоджень і підписи. Головною умовою є взаємна згода сторін щодо обставин події. Після заповнення документа водії мають кілька днів (як правило, 5–7) на передачу його до страхової компанії.

Паралельно з паперовими формами активно впроваджуються цифрові інструменти. У Франції, Італії, Іспанії та низці інших країн працюють офіційні мобільні застосунки для електронного оформлення ДТП, наприклад *e-Constat*, які дозволяють не лише заповнити інформацію, а й прикріпити фото та одразу надіслати дані до страховиків. Цифрові платформи синхронізуються з базами даних страхових компаній і дають змогу миттєво фіксувати факт ДТП.

У більшості країн ЄС поліція не залучається, якщо внаслідок ДТП:

- немає постраждалих чи загиблих;
- відсутні ознаки алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- обидва водії мають чинні страхові поліси;
- обставини пригоди не викликають суперечок.

При порушенні одного з пунктів, водії зобов'язані викликати поліцію. У разі недовомовленості або відмови від підписання спільного протоколу – також втручається поліція. Самостійне оформлення ДТП є проявом високої правової культури та взаємної відповідальності. Такі моделі стимулюють розвиток електронних сервісів, зменшують витрати держави на реагування на дрібні ДТП та підвищують ефективність страхового врегулювання.

Механізм самостійного оформлення ДТП без участі поліції, започаткований у Франції ще в середині ХХ ст., перетворився на європейський стандарт, який сьогодні слугує прикладом ефективного адміністрування дорожнього

руху та впровадження цифрових інструментів у сфері безпеки на дорогах.

Окрім загальних принципів, варто звернути увагу на практичні аспекти реалізації механізму оформлення ДТП без участі поліції в контексті цифровізації та адаптації до українських реалій. Усе частіше в Україні порушується питання про необхідність модернізації інструментів фіксації незначних дорожньо-транспортних пригод через мобільні застосунки та інтегровані електронні сервіси. Уже сьогодні українські страхові компанії, спільно з Моторним (транспортним) страховим бюро України (МТСБУ), розробляють системи електронного європротоколу, які за функціоналом наближені до тих, що діють у Франції, Італії або Бельгії. Зокрема, за допомогою мобільного додатку «Дія» або відповідного сервісу МТСБУ водій може внести дані про ДТП, прикріпити фото з місця події, підтвердити особу, і система автоматично передає цю інформацію страховій компанії. Подібні технології не лише прискорюють процес оформлення, а й знижують імовірність людської помилки чи маніпуляцій із даними.

Важливо також враховувати роль страхових компаній, які в умовах дії спрощеної процедури виступають фактичними арбітрами у питаннях встановлення вини та розрахунку розміру збитків. Це передбачає високий рівень професійної підготовки працівників, а також розробку єдиних методик оцінки пошкоджень. Згідно з дослідженням, проведеним Міжнародною асоціацією страхового права (AIDA), країни з найбільш ефективною системою спрощеного оформлення ДТП – це ті, де налагоджена взаємодія між страховим сектором, регуляторними органами та громадськими ініціативами з підвищення правової обізнаності водіїв (AIDA, 2021). У контексті України така взаємодія лише формується, але вже сьогодні в національному правовому полі існує потенціал для створення комплексної цифрової екосистеми у сфері автострахування.

Не менш важливою складовою є питання юридичної сили європротоколу в судових та адміністративних процесах. Як показує практика

розгляду спорів у країнах Європейського Союзу, надання підписаному європротоколу статусу доказу у справі є загальноприйнятим і закріпленим у національному законодавстві. Наприклад, в Іспанії та Німеччині суди визнають європротокол прямим підтвердженням обставин ДТП, якщо він заповнений без виправлень, із чітким зазначенням фактичних даних і без суперечностей. В Україні, згідно з постановою Пленуму Верховного Суду № 6 від 24 жовтня 2008 р., підписаний сторонами документ, що підтверджує обставини події, може бути використаний як доказ, навіть без присутності поліції. Це створює підґрунтя для подальшого розширення меж юридичного визнання європротоколу, особливо в умовах діджиталізації правової системи.

Певним викликом залишається низький рівень обізнаності серед водіїв про алгоритм дій у разі ДТП без виклику поліції. Попри зусилля з боку МТСБУ, Нацполіції та страхових компаній, значна частина населення або не знає про можливість самостійного оформлення пригоди, або побоюється помилитися під час заповнення європротоколу. Доречі, саме на це звертає увагу експерт у сфері страхування В. Панасюк: «Уявіть: ДТП на перехресті. Страхувальник склав європротокол, визнав себе винним в аварії, але не врахував елементарних речей, а саме: не звернув уваги на те, що перед зіткненням він рухався головною дорогою і мав перевагу в русі». Він підкреслив, що неправильне трактування обставин ДТП може призвести до відмови у виплаті страхового відшкодування.

Окремої уваги заслуговує питання безпеки персональних даних під час електронного оформлення ДТП. У європейській практиці широко застосовуються механізми шифрування інформації, багаторівнева аутентифікація користувачів і централізовані сервери обміну даними між страховиками та державними органами. Українська цифрова інфраструктура має потенціал інтеграції подібних рішень, але для цього потрібні чіткі правові рамки, зокрема доповнення до Закону України «Про захист персональних даних» та впровадження положень Загального регламенту ЄС про

захист даних (GDPR), до якого Україна прагне адаптуватися в межах Угоди про асоціацію з ЄС.

Успішна реалізація механізму спрощеного оформлення ДТП у перспективі може вплинути не лише на ефективність дорожньо-транспортної системи, а й на загальний рівень правосвідомості громадян. Наприклад, у січні–лютому 2025 р. 43 % страхових випадків за полісом «автоцивілки» (10 878 ДТП) були оформлені за допомогою Європротоколу, що перевищує показник минулого року – 36 % (8987 подій), при тому що загальна кількість страхових випадків майже не змінилася (25 307 проти 24 936). Таким чином, частка водіїв, які надають перевагу самостійному оформленню ДТП, стабільно зростає. Механізм дозволяє формувати більш відповідальну поведінку на дорогах, стимулює розвиток страхового ринку, зменшує адміністративне навантаження на державні інституції. Водночас це потребує не лише технічних чи правових змін, а й глибокого соціального діалогу, адже кожне нововведення повинно бути зрозумілим, прийнятним і вигідним для суспільства.

Д. Ястреб, генеральний директор Національної асоціації страховиків України, зазначає, що Європротокол є зручним і сучасним способом оформлення ДТП, який широко використовується в Україні. Він підкреслив, що в 2024 р. 38,5 % дорожньо-транспортних пригод було врегульовано за допомогою Європротоколу, що на 6,5 % більше порівняно з 2023 р.

В. Шевченко, генеральний директор Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ), наголошує: «Третина ДТП, оформлених за допомогою Європротоколу, – це недостатньо: ми можемо й повинні досягти рівня у 50–70 %». Він також зазначив, що МТСБУ планує ініціювати збільшення ліміту виплат за Європротоколом та розглядає можливість підтримки розробки цифрових рішень для оцінки збитків у режимі реального часу.

Впровадження механізму спрощеного оформлення дорожньо-транспортних пригод без участі поліції є не лише важливим кроком

до цифровізації правової системи України, а й складовою глибшої трансформації суспільного уявлення про відповідальність та правову культуру учасників дорожнього руху. Законодавчі зміни, які дозволяють водіям самостійно оформлювати ДТП за допомогою Європротоколу, створюють передумови для оперативного вирішення незначних інцидентів на дорогах, мінімізуючи навантаження на патрульну поліцію та оптимізуючи процес фіксації страхових випадків. Такий підхід відповідає сучасним європейським практикам, де самостійне врегулювання дрібних ДТП давно стало нормою і сприяє зменшенню бюрократичного тиску.

Проте впровадження цього механізму в Україні супроводжується низкою викликів, серед яких головними є недостатній рівень правової обізнаності водіїв, ризики неправильного оформлення документів та ймовірність шахрайських дій. Дослідження показують, що лише близько третини водіїв в Україні готові коректно скористатися Європротоколом без сторонньої допомоги, що вказує на необхідність масштабних інформаційно-просвітницьких кампаній. Окрім того, розвиток електронних сервісів, таких як мобільні додатки страхових компаній або інтеграція можливостей фіксації ДТП у застосунок «Дія», створює умови для подальшої автоматизації процесу, але потребує захисту персональних даних та нормативної ясності. У перспективі впровадження якісної цифрової інфраструктури та оновлення Закону України «Про захист персональних даних» створять умови для повноцінної автоматизації процесу реєстрації незначних ДТП. Окрім того, підвищення ліміту страхового відшкодування за Європротоколом та впровадження системи фото– і відеофіксації з місця події дозволить значно зменшити кількість суперечок між сторонами та страховими компаніями. Особливої уваги заслуговує необхідність навчання водіїв – як через оновлення програм у автошколах, так і через регулярне інформування з боку держави.

Таким чином, механізм оформлення ДТП без участі поліції є важливою складовою правової еволюції дорожнього законодавства. Він не

лише зменшує навантаження на поліцію, а й формує культуру саморегулювання та взаємної відповідальності серед водіїв. Важливо, аби держава сприяла цим процесам, забезпечуючи правові гарантії, технічні засоби і просвітницьку підтримку. Лише в такому випадку нововведення не залишаться формальністю, а стане реальним інструментом безпечнішого та ефективнішого дорожнього руху в Україні (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Офіційний сайт Кабінету міністрів України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-2025-%D0%BF#Text>*

; *Економічна правда* <https://epravda.com.ua/columns/2021/10/28/679143/>; *Capital* <https://www.capital.fr/auto/comment-faire-un-constat-amiable-1483771>; *France assureurs* <https://www.franceassureurs.fr/assurance-protege-finance-et-emploi/assurance-protege/les-demarches-en-cas-de-sinistre/e-constat-auto-application-mobile-constat-amiable-assureurs/>; *Офіційний сайт пленуму Верховного суду України* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-08#Text>; *InfoCar* https://news.infocar.ua/mayzhe_polovynu_vsikh_dtp_v_ukrayini_oformlyuyut_bez_politsiyi_176692.html).

ЩОДЕННИК БЛОГЕРА *

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Віталій Гацелюк, член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Доброчесність vs професійна етика: чи розірве лезо Оккама бредень законодавства?

«Правила схожі на релігійні обряди: вони здаються безглуздими, але вони формують людей» А. де Сент-Екзюпері

Зазвичай інструмент леза Оккама використовують, щоб спонукати не примножувати сутності без потреби. У законах кожне слово стає по суті новою сутністю.

В цьому матеріалі спробуємо розібратися, як середньовічний принцип логіки впливає на долі суддів та кандидатів в судді.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України, 2019

Отже, доброчесність як філософсько-правова категорія активно набуває конкретного змісту, викарбовуючись у долях суддів, кандидатів на посади суддів, публічних службовців. Втім, численні приклади непоясненого майна, сумнівної поведінки чиновників при ухваленні рішень, неправдивої інформації у деклараціях, плагіату в наукових роботах та інших «зразків» недоброчесності мають отримати чітку правову основу для їх негативної оцінки.

Інакше хвилі оскаржень можуть поступово змити той малюнок правової держави на піску, який активно вимальовується після 2014 року.

Гадаю, настав момент, коли варто поговорити про те, а як саме викладені у чинному законодавстві питання доброчесності співвідносяться з іншою, дуже близькою категорією – професійною етикою.

Отже, ст. 127 Конституції України з 2016 року визначає, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою.

Відповідний пункт 161 Перехідних положень Конституції, у свою чергу, встановив, що відповідність займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики

* Збережено стиль і граматику оригіналу

або доброчесності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади.

Тут, як бачимо, професійна етика та доброчесність визначені однопорядковими поняттями і критеріями оцінювання, рівними за значенням.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить наступні релевантні положення, які часом ще більше заплутують:

Пункт 7 ст. 56: Суддя зобов'язаний ... дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідкупності суддів;

Пункт 9 ст. 69: Кандидат на посаду судді відповідає критерію доброчесності, якщо відсутні обґрунтовані сумніви у його незалежності, чесності, неупередженості, невідкупності, сумлінності, у дотриманні ним етичних норм, у його бездоганній поведінці у професійній діяльності та особистому житті, а також щодо законності джерел походження його майна, відповідності рівня життя кандидата на посаду судді або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата на посаду судді його попередньому статусу.

Тут критерій доброчесності не просто підміняє собою дотримання етичних норм, але і охоплює це.

Пункт 2 ст. 83: Критеріями кваліфікаційного оцінювання є:

- 1.компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо);
- 2.професійна етика;
- 3.доброчесність.

А відповідно до статті 85 відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих суддею відповідно до законодавства у сфері запобігання корупції, характеризують як дотримання суддею правил професійної етики, так і відповідність судді критерію доброчесності.

Як бачимо, дотримання правил суддівської етики та відповідність доброчесності

вимірюються дослівно однаковими обставинами.

Також варто згадати Кодекс суддівської етики, «положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді» (тобто всі норми Кодексу встановлюють певні «етичні стандарти»), а також Бангалорські принципи поведінки суддів, зокрема третій показник «Чесність та невідкупність» (а зазвичай ми це розуміємо як складові доброчесності) та четвертий показник «Дотримання етичних норм», який включає і наступне: «Суддя та члени його родини не вправі вимагати чи приймати будь-які подарунки, позики, заповіти чи допомоги в іншій формі, якщо це викликано діями, які суддя скоїв, планує скоїти чи бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків».

Нещодавно ухвалений Кодекс суддів ВС США визначає наступне: Суддя Верховного суду Сполучених Штатів повинен підтримувати та дотримуватися високих стандартів поведінки, щоб зберегти доброчесність і незалежність федеральної судової системи... Суддя повинен поважати та дотримуватися закону та діяти завжди таким чином, щоб сприяти довірі громадськості до доброчесності та неупередженості судової системи.

Тут йдеться про доброчесність корпусу федеральних суддів (integrity of judiciary), а не окремого судді.

Насамкінець, звернемося до практики Верховного Суду, який виконує функцію арбітра між апологетами різних підходів до розуміння доброчесності:

1. «Оцінюючи дії ВККС щодо прийняття оскаржуваного рішення, Велика Палата Верховного Суду погоджується з висновком суду першої інстанції про те, що визначення доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду є вужчим, ніж поняття професійної (суддівської) етики, яке, виходячи з аналізу частини четвертої статті 85 Закону № 1402-VIII, включає в себе відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї, близьких осіб задекларованим доходам;

інші дані щодо відповідності судді вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; а також дані щодо відповідності поведінки судді правилам суддівської етики. При тому, що критерій доброчесності відповідно до вказаної норми включає в себе лише відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам. Вказане визначення доброчесності кореспондується із аналогічним визначенням доброчесності, зазначеним у частині четвертій статті 8 Закону № 2447-VIII (законність джерел походження майна, відповідність рівня життя кандидата або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідність способу життя кандидата його статусу) та не включає у себе дані щодо відповідності поведінки судді правилам професійної (суддівської) етики».

Постанова ВП ВС від 30 вересня 2020 року у справі № 9901/102/19

2. «п. 156 Велика Палата Верховного Суду у постанові від 29 вересня 2022 року у справі № 9901/230/19 вже роз'яснювала, що легітимна мета вимірювання доброчесності полягає в здобутті доказів саме умисного порушення норм суддівської етики чи свідомого нехтування стандартами поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, а також допущення поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя».

Постанова ВП ВС від 20 червня 2024 року № 990/2/24

Як бачимо, і судова практика не дає чіткої відповіді на питання про співвідношення змісту понять професійна етика та доброчесність, очевидно з причин відсутності такої чіткості на рівні законодавства.

Виконуючи норму Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Вища рада правосуддя минулого року ухвалила Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) «з метою визначення критеріїв доброчесності та професійної етики, однакових принципів їх застосування всіма суб'єктами оцінювання», де застосувала підхід, відповідно до якого неможливо визначити, який із 7 показників характеризує критерій

доброчесності, а який – критерій професійної етики:

«... Розділ III. Показники та критерії відповідності

14. Оцінка доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) полягає в оцінюванні відповідності судді (кандидата на посаду судді) таким показникам:

незалежність;

неупередженість;

дотримання етичних норм і бездоганна поведінка у професійній діяльності та особистому житті;

чесність;

сумлінність;

непідкупність;

законність джерел походження майна, відповідність рівня життя судді (кандидата на посаду судді) або членів його сім'ї задекларованим доходам, відповідність способу життя судді (кандидата на посаду судді) його статусу».

З наведеного комплексу правових норм та положень рекомендаційного характеру, які варто сприймати як soft law, на мою думку, можна зробити наступні висновки:

– Наразі в нормативній базі, починаючи з Конституції України, наявне несистемне, подекуди хаотичне використання феноменів етики та доброчесності як критеріїв оцінки фактів життя, а також поведінки суддів і кандидатів, що суттєво погіршує загальний стан дотримання верховенства права як мінімум в частині правової визначеності.

– Доброчесність судді та доброчесність суддівського корпусу загалом треба розрізняти як різнопорядкові поняття.

– На мою особисту думку, доброчесність особи (судді) є складовою професійної етики, адже не може бути недоброчесного вчинку, який є етичним. Рухаючись від загального до конкретного, варто говорити про такі види девіацій:

Неетична поведінка.

Недоброчесна поведінка.

Корупційна поведінка.

Тому, повертаючись до принципу леза Оккама, варто спростити законодавчу рамку,

обравши як еталон для оцінки поведінки відповідних суб'єктів одну з конкуруючих сьогодні категорій – доброчесність або професійну етику, спростити кваліфікацію випадків негідної поведінки і таким чином підвищити ефективність створеної сьогодні інфраструктури забезпечення доброчесності як характеристики всієї системи належного урядування.

У свою чергу, більш чітко (і незаплутане) формулювання критеріїв оцінювання зробить ці процедури зрозумілими для суспільства і тим самим підвищить рівень довіри до тих, хто ці процедури успішно подолає.

І якщо для цього треба буде на якомусь етапі внести зміни до Основного Закону – воно того варте (https://lb.ua/blog/vitalii_hats_eliuk/674910_dobrochesnist_vs_profesijna_etika.html). – 2025. – 06.05).

Блог на сайті «Українська правда»

Про автора: Гюндуз Мамедов, кандидат юридичних наук, заступник Генпрокурора України у 2019-2022 рр.

Право знати: понад 400 000 зниклих безвісти

Станом на квітень 2025 року українські родини подали щонайменше 400 000 звернень щодо зниклих безвісти осіб. Такі дані наводить Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Проте навіть ця цифра не відображає повної картини. У статистику потрапляють як цивільні особи, так і військовослужбовці, щодо яких немає підтвердження загибелі або полону. Часто за фактом «зникнення» стоїть загибель у зоні бойових дій або перебування в полоні, яке російська сторона відмовляється визнавати. Водночас значна частина зниклих, особливо на тимчасово окупованих територіях, залишається поза обліком – через відсутність доступу, бойову обстановку, блокування інформації з боку РФ і цілеспрямоване приховування фактів.

Міжнародне гуманітарне право, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I, покладає на сторони збройного

конфлікту обов'язок встановлювати долю зниклих, вести облік полонених, передавати цю інформацію МКЧХ, гідно поводитися з тілами загиблих і забезпечувати повернення тіл родинам. Це не просто гуманітарна норма – це юридичне зобов'язання, що захищає не лише живих, а й померлих. Право на гідне ставлення не припиняється після смерті.

На практиці Російська Федерація системно порушує ці вимоги. Часто не підтверджуються факти полону, навіть якщо є свідки або фото– та відеодокази. Немає доступу до місць тримання, ігноруються запити МКЧХ, не ведеться офіційна реєстрація. Особливо складною залишається ситуація з тими, хто загинув у боях: евакуація тіл у зоні активних зіткнень нерідко неможлива через щільний вогонь, мінування або використання дронів-камікадзе. У деяких випадках сучасне озброєння, зокрема термобаричні або ракетні боєприпаси, знищує тіло повністю. У результаті – родини не отримують жодного підтвердження й вимушені жити в стані затяжної невизначеності.

Відсутність змоги ідентифікувати загиблих – одна з найгостріших проблем сьогодні. Ідентифікація тіла – це не лише про юридичний статус, а й про право родини знати правду, попрощатися, поховати близьку людину та завершити травматичну невизначеність. Водночас ця процедура потребує як технічних можливостей, так і доступу до зони бойових дій, до тіл загиблих і до відповідної інформації, якої, зазвичай, російська сторона не надає.

В Україні нині діє процедура, яка дозволяє родинам домагатися офіційного визнання смерті зниклого. Щоб зняти статус безвісти зниклого, родичі можуть звернутися до суду з позовом про встановлення факту смерті. Основою для такого рішення можуть бути докази з фронту, фото, відео, свідчення побратимів, результати експертизи ДНК або дані з реєстрів. Якщо ж підтвердження загибелі немає, але людина вважається зниклою понад шість місяців, родина може подати заяву про визнання її померлою. Стандартна тривалість процедури – від шести місяців до року, однак на практиці через складність збору доказів та завантаженість судів вона може тривати декілька років.

У деяких випадках, щоб отримати хоч якусь відповідь, родинам доводиться вести тривалу юридичну боротьбу, звертатися до прокуратури, військових частин, архівів, комісій з питань зниклих – усе це на тлі глибокої емоційної травми. Паралельно вони стикаються з бюрократичними труднощами, відсутністю чітких механізмів комунікації та нерідко – з відчуттям залишеності. І ця проблема потребує вирішення, зокрема, і з боку держави.

Адже проблема зниклих безвісти залишається однією з найгостріших гуманітарних криз, спричинених війною. Попри зусилля України щодо збору ДНК-зразків, створення реєстрів і взаємодії з МКЧХ, системне ігнорування з боку РФ робить цю ситуацію майже нерозв'язною. Ігнорування обов'язків, передбачених міжнародними договорами, перетворює зникнення на знаряддя психологічного терору. Право родини знати правду, отримати тіло, гідно попрощатися – це не питання милосердя, це питання міжнародного права (<https://blogs.pravda.com.ua/authors/mamedov/6823136834a46/>). – 2025. – 13.05).

Блог на сайті «Судово-юридична газета»

Про автора: Ірина Кушнір, менеджерка проекту Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду»

ЄСПЛ вкотре нагадав про те, що сторонам провадження необхідно проявляти цікавість до своєї судової справи

Заявник міг знати про рішення апеляційного суду з ЄДРСР і вчасно скоординувати свої дії щодо його оскарження, вказав ЄСПЛ.

Європейський суд з прав людини вкотре нагадав про те, що сторонам провадження необхідно проявляти цікавість до своєї судової справи.

У справі *Krupnyk v. Ukraine* (№ 16505/23, 20.03.2025) визнав скаргу на відмову в доступі до касаційного суду необґрунтованою, оскільки заявник міг знати про рішення апеляційного

суду з ЄДРСР і вчасно скоординувати свої дії щодо його оскарження.

У лютому 2021 року заявник ініціював провадження, оскаржуючи дії приватного колектора щодо продажу його майна. Рішенням Жовківського суду Львівської області, залишеним без змін Львівським апеляційним судом 5 липня 2022 року після судового засідання, у задоволенні позову заявника було відмовлено. В судовому засіданні, на якому був присутній представник заявника, апеляційний суд проголосив вступну та резолютивну частини свого рішення. Повний текст рішення було виготовлено 7 липня 2022 року, опубліковано в Єдиному державному реєстрі судових рішень 13 липня 2022 року та надіслано заявнику поштою 23 серпня 2022 року.

21 вересня 2022 року заявник подав касаційну скаргу на рішення апеляційного суду від 5 липня 2022 року та просив Верховний Суд продовжити встановлений законом тридцятиденний строк для подання касаційної скарги. Він стверджував, що отримав повний текст оскаржуваного рішення 25 серпня 2022 року.

2 грудня 2022 року Верховний Суд відхилив клопотання заявника про продовження строку та відмовив у відкритті касаційного провадження, зазначивши, що (i) представник заявника був присутній на засіданні апеляційного суду, яке відбулося 5 липня 2022 року, та був поінформований про оскаржуване рішення в цей день; (ii) оскаржуване рішення було загальнодоступним з 13 липня 2022 року; та (iii) заявник не надав жодних пояснень щодо того, чому він або його представник не звернулися до апеляційного суду з клопотанням про надання копії його рішення до 23 серпня 2022 року.

Заявник поскаржився до ЄСПЛ на неправомірну відмову Верховного Суду.

ЄСПЛ визнав скаргу заявника очевидно необґрунтованою, погодившись з рішенням Верховного Суду.

В ухвалі від 20.03.2025 року ЄСПЛ нагадав, що правила, які регулюють формальні кроки, які необхідно зробити, та строки, яких необхідно дотримуватися при поданні скарги на судові рішення, спрямовані на

забезпечення належного здійснення правосуддя та дотримання, зокрема, принципу правової визначеності. Крім того, було наголошено на тому, що зацікавлені сторони зобов'язані проявляти особливу старанність у захисті своїх інтересів і вживати необхідних заходів для того, щоб бути в курсі подій у провадженні (див. рішення у справі «Каракуця проти України» (Karakutsya v. Ukraine), № 18986/06, §§ 53-60, від 16 лютого 2017 року).

Щодо суті скарги ЄСПЛ зазначив:

– адвокат заявника був присутній на засіданні апеляційного суду 5 липня 2022 року і, таким чином, був поінформований про вступну та резолютивну частини рішення апеляційного суду того ж дня. Щоправда, повний текст цього рішення було надіслано заявнику лише 23 серпня 2022 року, який отримав його 25 серпня 2022 року. Однак, будучи підготовленим 7 липня 2022 року, рішення було доступне в Єдиному державному реєстрі судових рішень 13 липня 2022 року, де заявник або його представник могли його побачити. Або, як уже зазначав Верховний Суд, вони могли звернутися до апеляційного суду з проханням надати копію рішення;

– однак ні заявник, ні його представник, – які не заявляли у Верховному Суді або в провадженні ЄСПЛ про те, що усталена національна практика щодо оприлюднення судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень була їм невідома або незрозуміла, не скористалися жодною з цих процесуальних можливостей;

– з огляду на ці обставини, не можна стверджувати, що заявник та його представник, як сторона провадження, продемонстрували необхідну старанність у стеженні за розвитком подій у провадженні та не вжили жодних розумних заходів для отримання повного тексту, коли він став доступним.

З огляду на це ЄСПЛ вирішив, що відхиливши на підставі застосовного законодавства касаційну скаргу заявника як таку, що була подана з пропуском строку, Верховний Суд не діяв занадто жорстко та не обмежив право заявника на доступ до суду у спосіб, несумісний зі статтею 6 Конвенції.

Відповідно, його скарга щодо відсутності доступу до цього суду має бути відхилена як явно необґрунтована відповідно до підпунктів «а» і «а» пункту 3 статті 35 Конвенції (<https://sud.ua/uk/news/blog/330604-yespl-vkotre-nagadav-pro-te-scho-storonam-provadjhennya-neobkhdno-proyavlyati-tsikavist-do-svoyeyi-sudovoyi-spravi>). – 2025. – 09.05).

Блог на сайті «Судово-юридична газета»

Про автора: Дроздов Олександр Михайлович, професор, доктор юридичних наук, заслужений юрист України, адвокат, член Комісії з питань правової реформи при Президентові України, член Апеляційної палати НАЗЯВО, член Науково-консультативних рад при Конституційному Суді України та Верховному Суді, почесний професор кафедри кримінального права та кримінології, міжнародного публічного права та міжнародних відносин Юридичного факультету Університету Барселони (м. Барселона, Королівство Іспанія), професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Юридичного факультету ПВНЗ «МЕГУ імені академіка Степана Дем'янчука», (м. Рівне, Україна), доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), Дроздова Олена Валеріївна, доцентка, кандидатка юридичних наук, адвокатка, професорка кафедри кримінального права та кримінології, міжнародного публічного права та міжнародних відносин Юридичного факультету університету Барселони (м. Барселона, Королівство Іспанія), доцентка кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Юридичного факультету ПВНЗ «МЕГУ імені академіка Степана Дем'янчука», (м. Рівне, Україна)

Відеоконференція та інші інструменти цифрової справедливості на папері й у дії: від дізнавача до Страсбурга

Для України дистанційна участь у засіданнях ЄСПЛ означатиме суттєву економію бюджетних коштів.

I. Пандемія COVID-19, війна, примусове переміщення населення та стрімкий розвиток цифрових технологій актуалізували, зокрема, питання: чи має особа право брати участь у кримінальному провадженні дистанційно не лише у суді, але й під час досудового розслідування?

Автори цих рядків нещодавно, спираючись на практику ЄСПЛ, вже зазначали переваги здійснення процесуальних дій в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів обвинуваченими. Замість застосування процедур міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, можемо навести такі додаткові аргументи:

Економія часу та ресурсів. Використання відеоконференції дозволяє значно скоротити час і витрати, пов'язані з проведенням процесуальних дій, порівняно з традиційними процедурами міжнародного співробітництва.

Оперативність правосуддя. Відеоконференція сприяє швидшому розгляду справ, що відповідає принципу розумних строків судового розгляду, що є важливою складовою права справедливий суд.

Доступність правосуддя. Відеоконференція забезпечує можливість участі у процесі осіб, які з об'єктивних причин не можуть фізично бути присутніми в суді, що знижує бар'єри для доступу до правосуддя.

Гнучкість процесу. Відеоконференція дозволяє адаптувати судовий процес до непередбачуваних обставин, таких як пандемія чи воєнний стан, на відміну від складних та затяжних процедур міжнародного співробітництва, що часто зупиняють хід кримінального провадження.

Технологічний прогрес. Сучасні технології забезпечують високу якість зв'язку та захист інформації, що робить відеоконференцію надійним та безпечним інструментом для проведення процесуальних дій.

Зменшення навантаження на систему міжнародного співробітництва. Використання відеоконференції дозволяє зберегти ресурси для більш складних випадків, які справді потребують залучення міжнародних механізмів

правової допомоги, тим самим оптимізуючи використання державних ресурсів.

Забезпечення безперервності судового процесу. Відеоконференція дозволяє уникнути затримок, спричинених необхідністю очікувати відповідей від іноземних компетентних органів. Натомість, процесуальні дії в рамках міжнародного співробітництва часто обумовлюють зупинення кримінального провадження.

Зниження ризиків для учасників процесу. Відеоконференція усуває необхідність фізичного переміщення обвинуваченого, що може бути пов'язано з додатковими ризиками, особливо в умовах міжнародних конфліктів чи пандемій. Цей аргумент набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, що відповідає принципам Конституції України, яка гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки людини як найвищої соціальної цінності.

Наведені аргументи підкреслюють ефективність і доцільність використання відеоконференції як інструменту для забезпечення правосуддя у сучасних умовах[1].

Зауважимо, що лише в минулому році стало можливим брати участь онлайн у Касаційному кримінальному суді та Великій палаті Верховного Суду. 8-9 травня 2024 року в газеті «Голос України» було опубліковано оголошення про інтеграцію підсистем «Електронний кабінет» та «Електронний суд» у Верховному Суді. Це дозволило здійснювати процесуальні дії з використанням цих систем, що стало важливим кроком у забезпеченні дистанційної участі у судовому процесі відповідно до сучасних цифрових стандартів[2].

На сьогодні участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції є широко поширеною практикою. Однак на стадії досудового розслідування ситуація виглядає по-іншому. Закон формально дозволяє учасникам кримінального провадження, зокрема потерпілому, свідку та підозрюваному, брати участь у процесуальних діях, наприклад допитах, з власного житла чи іншого приміщення, не пов'язаного з юрисдикцією органу досудового розслідування. Проте на

практиці застосування відповідних положень КПК часто обмежує ці можливості, що суттєво знижує ефективність і реальність їх реалізації.

Звернімося до положень КПК. Так частиною 1 статті 232 встановлено, що допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

У частині другій цієї статті зазначається, що рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із статтею 225 КПК – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Однак на практиці доволі часто трапляються протилежні ситуації, коли потерпілий або підозрюваний наполягають на своїй дистанційній участі у процесуальних діях, але ні слідчий, ні дізнавач, ні прокурор не бажають цього навіть розглядати по суті. Натомість вони наполегливо вимагають, щоб, наприклад, потерпілий долав без перебільшення сотні

кілометрів лише для того, щоб з'явитися до слідчого на допит. Більше того, авторам цієї публікації відомі випадки, коли слідчий чинить тиск на підозрюваного, який на законних підставах перебуває за кордоном, вимагаючи його особистої явки для допиту за кілька тисяч кілометрів, погрожуючи в іншому разі ініціювати процедуру екстрадиції. Очевидно, що такі дії суперечать справжній меті кримінального провадження і ставлять під сумнів добросовісність правоохоронців у прагненні забезпечити виконання його завдань.

Зазвичай слідчі та прокурори у своїх відмовах допитати потерпілого або свідка в режимі відеоконференції покликаються на положення частин 5 та 6 статті 232 КПК.

Для наочності наведемо текст наведених положень КПК. Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії (ч. 5). Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, на території юрисдикції якого перебуває така особа, Національному антикорупційному бюро України або Державному бюро розслідувань, здійснити дії, передбачені частиною п'ятою цієї статті. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення,

зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення (ч. 6).

Зазначені приписи чинного законодавства створюють значні перешкоди для дистанційної участі потерпілого, свідка або підозрюваного в процесуальних діях на стадії досудового розслідування, якщо вони перебувають поза межами юрисдикції відповідного органу. Причиною цього є надмірна формалізація процедури – закон та за смислом, який йому надає поточна правозастосовна практика, вимагає фізичної присутності службової особи поруч із учасником для виконання допоміжних дій (вручення пам'ятки, перевірка документів, фізичний нагляд), навіть коли технічно можливо виконати ці дії дистанційно із застосуванням електронного підпису, відеозапису та ідентифікації за допомогою державних електронних сервісів.

Така норма фактично унеможливує допит потерпілого або підозрюваного в режимі відеоконференції, якщо вони перебувають удома чи за кордоном, попри технічну можливість та правову потребу забезпечити їх участь у розслідуванні і можливість їх ідентифікації.

Більше того, подібне регулювання є дискримінаційним, оскільки ставить у нерівне становище:

підозрюваного – в порівнянні з обвинуваченим, який може брати участь у судовому розгляді дистанційно;

потерпілого або свідка – в порівнянні з тими самими особами вже на етапі судового провадження.

Водночас недосконалий процесуальний механізм надає надмірні дискреційні повноваження слідчому, дізнавачу чи прокурору у вирішенні питання про доцільність дистанційної участі. Це створює передумови для зловживань і суперечить засадничим принципам кримінального провадження – зокрема, принципу змагальності та доступу до правосуддя.

Крім того, положення частини шостої статті 232 КПК України суперечить іншим нормам самого Кримінального процесуального кодексу. Так, статті 336, 345, 401, 430 КПК прямо передбачають можливість участі

особи в судовому провадженні дистанційно, з використанням її власних технічних засобів, навіть з дому, без обов'язкової фізичної присутності службової особи. Якщо така участь дозволяється у суді, то тим більше вона повинна бути допустимою на досудовій стадії кримінального процесу, де ризики порушення прав особи є ще більш чутливими.

По-друге, чинна редакція ч. 6 ст. 232 КПК порушує принцип пропорційності. Сучасні технічні засоби дозволяють надійно ідентифікувати особу за допомогою електронного підпису або мобільного додатку «Дія», а пам'ятку про її процесуальні права можна надіслати завчасно електронною поштою. Вимога обов'язкової фізичної присутності третьої особи поруч із учасником процесу виглядає надмірною, технологічно застарілою та юридично необґрунтованою.

По-третє, сама держава на нормативному рівні визнає необхідність запровадження дистанційної участі в досудовому провадженні. Так, відповідно до пункту 21 Перехідних положень КПК, Кабінет Міністрів України зобов'язаний забезпечити органи досудового розслідування технічними засобами для реалізації такої форми участі. Проте імперативна норма частини шостої статті 232 КПК фактично унеможливує втілення цієї державної політики на практиці.

На нашу думку, законодавчий підхід, закріплений у частині шостій статті 232 КПК України, також суперечить низці положень Конституції України, а саме:

статті 55 (право на судовий захист) – створення штучних перешкод для дистанційної участі підозрюваного, потерпілого у процесуальних діях фактично обмежує доступ до правосуддя для осіб, які фізично не можуть прибути до органу досудового розслідування;

стаття 24 (рівність перед законом) – на практиці виникає необґрунтована дискримінація осіб як за ознакою їхнього місця перебування чи проживання, так і за ознакою стадії кримінального провадження, оскільки на досудовому етапі можливості дистанційної участі є значно обмеженішими, ніж під час судового розгляду;

статті 32 (право на приватність) – безпідставна вимога щодо обов'язкової фізичної присутності службової особи у приватному житлі особи, незалежно від її волевиявлення, є порушенням конституційного права на недоторканність житла.

Узагальнюючи, слід зазначити, що положення частини шостої статті 232 Кримінального процесуального кодексу України суперечать статті 8 Конституції України, яка проголошує принцип верховенства права. Такий законодавчий підхід порушує ключові складові цього принципу – зокрема, справедливість, юридичну визначеність, пропорційність, недискримінацію та рівність усіх перед законом. Обмеження на дистанційну участь потерпілого, підозрюваного у процесуальних діях під час досудового розслідування, зумовлені виключно необхідністю дотримання формальних процедур, без належного обґрунтування та з урахуванням наявних цифрових можливостей, є непропорційним втручанням в фундаментальні права цих осіб. Наведене свідчить про формальне, а не змістовне застосування принципу верховенства права, що є неприпустимим у демократичній правовій країні.

Таким чином, чинна редакція ч. 6 ст. 232 КПК є не лише застарілою і надмірно обмежувальною, але й такою, що порушує низку конституційних права та принципів. Вона, на нашу думку, потребує негайного перегляду з урахуванням цифрових реалій та стандартів прав людини.

У зв'язку з цим доцільно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, привівши частину шосту статті 232 у відповідність до Конституції України – у тій частині, яка не дозволяє потерпілому, підозрюваному брати участь у досудовому розслідуванні дистанційно (бути допитаним) з використанням власних технічних засобів та кваліфікованого електронного підпису, перебуваючи у власному житлі або іншому приміщенні поза межами території юрисдикції органу досудового розслідування.

II. У конституційному судочинстві на сьогодні відсутня можливість дистанційної

участі учасників у конституційному провадженні, що, на нашу думку, значно спростило б процес. Учасники могли б брати участь у судових засіданнях дистанційно та реалізовувати свої права, зокрема: знайомитись із матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються, ставити запитання іншим учасникам провадження з дозволу головуючого, заявляти клопотання, подавати заяви про відвід судді та користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом цього суду.

Така прогалина в законодавстві виглядає дивною, адже, наприклад, стаття 10-2 цього ж закону дозволяє Дорадчій групі проводити засідання у віддаленому режимі з використанням електронних засобів відеозв'язку. Окремі члени Дорадчої групи мають право брати участь у засіданнях і ухваленні рішень дистанційно.

У зв'язку з цим доцільно доповнити статтю 71 (Права та обов'язки учасника конституційного провадження) Закону України «Про Конституційний Суд України» положенням, що надає учасникам конституційного провадження право брати участь у засіданнях Конституційного Суду України в віддаленому режимі з використанням електронних засобів відеозв'язку, а також можливість реалізовувати інші свої права (знайомитись із матеріалами справи, давати усні та письмові пояснення, викладати свої думки з питань, що розглядаються в дистанційному режимі, заявляти клопотання, подавати заяви про відвід судді).

III. У зазначеному контексті особливої актуальності набуває питання доцільності впровадження дистанційної участі представників Уряду України у слуханнях Європейського суду з прав людини у справах проти України. З огляду на вже згадані переваги відеоконференцій – економію часу й коштів, гнучкість, технологічну безпеку та оперативність – така практика, на нашу думку, органічно вписується в загальний тренд цифровізації правосуддя.

Варто з'ясувати, чи активно користуються уряди інших європейських країн відеозв'язком

у межах міжнародного судового спілкування, зокрема під час слухань у Страсбурзі. Якщо ж ні – Україна має шанс стати піонером у цій сфері, задаючи новий стандарт для державної присутності в міжнародному правосудді.

Для України, яка змушена витратити мільярди гривень на оборону та гуманітарні потреби через триваючу збройну агресію з боку росії, дистанційна участь у засіданнях ЄСПЛ означатиме суттєву економію бюджетних коштів. Витрати на відрядження, проживання, добові – усе це ресурси, які можна спрямувати на нагальніші потреби, на ЗСУ. До того ж, онлайн-формат дозволяє швидко залучати фахівців, експертів і перекладачів, що сприяє підготовці якісної правової позиції без будь-яких логістичних бар'єрів.

Не менш важливо, що дистанційна участь забезпечує сталість представництва України в міжнародних інституціях навіть у разі тимчасової неможливості фізичної присутності – зокрема через загрози безпеці, бойові дії або інші форс-мажорні обставини. Зрештою, така модернізація процесу не лише сприятиме доступу до правосуддя, а й підвищить ефективність захисту прав людини на міжнародному рівні, що має особливе значення в умовах війни (<https://sud.ua/uk/news/blog/330693-videokonferentsiya-i-drugie-instrumenty-tsifrovoy-spravedlivosti-na-bumage-i-v-deystvii-ot-doznavatelya-doststrasburga>). – 2025. – 12.05).

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Віктор Круглов, генеральний директор видавництва «Ранок»

Проблема дитячого читання: як шкільні бібліотеки можуть її розв'язати

Головним викликом, із яким сьогодні зіткнулися практично всі дитячі видавництва світу, є так звана криза дитячого читання. Проблема настільки загострилася, що сьогодні про неї говорять не окремі експерти, а практично вся професійна спільнота, використовуючи галузеві події та міжнародні ярмарки як платформи для пошуку рішень.

Такою платформою цього року була й Болонська ярмарка дитячої книги. Після низки пропозицій, які я почув від іноземних колег, – а це і створення міжнародної рекламної кампанії з популяризації читання, і впровадження новітніх форматів, і взаємодія з урядами та багато інших, – мені на думку спало одне питання: чи можуть допомогти розв'язати проблему шкільні бібліотеки? Чи можуть вони стати чимось на зразок культурних хабів для дітей будь-якого віку та відновити любов до читання? І які шанси реалізувати таку ідею в Україні?

Давайте розберемося в цьому разом.

Що взагалі не так із дитячим читанням?

Дослідження доводять, що сьогодні лише кожна третя дитина читає книги у свій вільний час, при чому тільки 30% роблять це через задоволення, а не з примусу чи обов'язку (як у школі). З віком кількість “читаючих” дітей зменшується: така дозвілєва практика властива одному з п'яти підлітків.

В Україні ситуація подібна. За останніми результатами Програми міжнародного оцінювання учнів (PISA), майже половина українських підлітків не досягли базового рівня читацької грамотності – тобто вміння не просто прочитати написане, а зрозуміти його зміст, проаналізувати, зробити самостійні висновки.

Водночас в Україні зменшується аудиторія активних читачів серед дітей і підлітків, про що суголосно говорять чи не всі дитячі видавці країни. До прикладу, торік наше видавництво ініціювало панельну дискусію щодо проблеми дитячого читання в межах фестивалю KyivBookFest. Представники всіх чотирьох видавництв заявили про падіння продажів дитячих книг, скорочення накладів і зменшення задоволеності читанням серед дітей. Причин кілька: війна та її наслідки, відсутність державної підтримки в популяризації читання та доступу до (якісної!) дитячої книжки.

Перша проблема – війна. Через війну, постійні обстріли і блекаути, руйнації поліграфічних підприємств і здорожчання матеріалів для друку середня ціна книг усіх вікових категорій зросла майже вдвічі. Дитяча книжка не стала винятком. У результаті все

менше батьків мають можливість купувати нові книги для своїх дітей. Звичка читати, як і багато інших корисних умінь, формується з раннього дитинства. А відсутність “контакту” з книгою зрештою призведе до втрати цілого покоління дорослих читачів.

Яка ситуація з бібліотеками?

Альтернативою купленій книжці може бути книга, взята в бібліотеці. І тут ми підійшли до інших двох проблем – доступу до сучасної літератури та внеску держави в розвиток читання.

Ні для кого не секрет, що в багатьох українських містечках критична ситуація з наповненням бібліотечних фондів. Ще донедавна 60% (якщо не більше) всіх видань на полицях публічних бібліотек складали книжки з Радянського Союзу чи навіть сучасної Росії. Книгозбірні не оновлювалися роками, і замість того, щоб поступово ставати сучасними культурними хабами свого міста, вони перетворювалися на архіви чи напівпусті музеї старої літератури.

Майже нічого не змінилося і з прийняттям закону про децентралізацію влади, що мав би розв’язати руки громадам у питаннях самоврядування та розвитку міста. Як показує дослідження Українського інституту книги, у 2024 році кількість громад, що планували виділити кошти на закупівлю книг бібліотекам, зменшилася до 42%. Так само скоротився і бюджет на оновлення фондів – 26 млн гривень, тобто 70-80 тисяч нових книг. До прикладу, за сприяння того ж УІК торік бібліотеки отримали понад 130 000 видань. Але на противагу маємо майже 200 мільйонів примірників, які загалом є у бібліотечних фондах країни. Скільки років знадобиться, щоб оновити їх та зробити українську книжку доступною для кожного?

Подібна ситуація відбувається зі шкільними бібліотеками, про які чомусь усі забувають. Сьогодні в Україні нараховується понад 15 000 книгозбірень при закладах освіти. В уявленні багатьох людей головною функцією шкільних бібліотек є зберігання підручників, посібників і хрестоматій, необхідних для навчання на уроках. На жаль, приблизно такими і є більшість книгозбірень у школах – непідручникові

фонди, тобто секції художньої літератури, там не оновлювалися роками або й десятками років. Вони наповнені російською класикою чи книжками, залишеними в спадок із радянських часів. Сучасних українських видань для дітей будь-якого віку в них надзвичайно мало.

Але ось вам цікавий факт: для 40% дітей шкільна бібліотека є одним з основних джерел отримання книг. Тож виникає питання: що читають наші діти?

Чи можуть шкільні бібліотеки побороти кризу дитячого читання?

Відповідь проста: так, можуть. Але не в тому стані та не з такими фондами, які є зараз. Щоб перетворити бібліотеки в школах з архівів на сучасні приміщення, де учні зможуть навчатися, читати та розвиватися, потрібно багато років роботи, а найголовніше – зацікавленість у їхньому оновленні як з боку держави, так і з боку місцевих громад.

Шкільні бібліотеки можуть стати основним місцем для популяризації читання серед дітей. По-перше, вони мають велику аудиторію – сотні учнів та учениць, які навчаються у цьому ж закладі. А зважаючи на те, що майже половина з них уже користується такими книгозбірнями, вони й справді можуть бути відправною точкою для розв’язання кризи дитячого читання.

По-друге, бібліотеки в школах – це частина освітнього середовища, відкрита для дитини протягом усього періоду навчання. Якщо учні взаємодіятимуть із книгою з першого й аж до останнього класу, проблем з формування любові до читання не виникатиме.

Але чи будуть учні цікавитися ними, якщо на полицях замість новинок з актуальними темами й зрозумілими сучасним дітям акцентами стоятимуть старі пошарпані примірники, надруковані ще до народження їхніх батьків? Чи зможе така бібліотека бути привабливою для школярів, якщо, крім підручників і програмних творів, у ній нічого не буде? Звісно, ні.

Один із способів вирішити це питання – взаємодія видавців дитячої літератури та держави й адміністрацій навчальних закладів. З одного боку, завдяки такій консолідації у шкільних бібліотеках завжди будуть найсучасніші та найякісніші новинки

українською мовою, а діти матимуть широкий вибір літератури. З іншого, це допоможе підтримати видавничий сектор, що страждає від війни та її наслідків. Видавці готові до такої ініціативи й постійно наголошують на її важливості. Та чи готова держава? Чи цікава нашим громадам освіта й розвиток дітей?

Я вірю, що шкільна бібліотека – це більше, ніж просто місце для зберігання підручників. Це осередок, у якому дитина може зростати, відкривати для себе щось нове. Якщо дати їй доступ до «живої», зрозумілої та цікавої літератури, вона сама потягнеться до неї. І тоді читання знову матиме шанс стати потребою та дозвіллям, а не примусом і вимогою (https://lb.ua/blog/victor_kruglov/675458_problema_dityachogo_chitannya_yak.html). – 2025. – 12.05).

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Костянтин Швабій, експерт Growford Institute, професор

Податковий вакуум у громадах

Непомітно для широкого загалу триває реформа Державної податкової служби України.

У межах реалізації Національної стратегії доходів у 2024 р. наказом ДПС від 21.11.2024 № 860 «Про внесення змін до наказу ДПС від 14.01.2022 № 22» внесено зміни до Організаційної структури ДПС. Вони передбачають приведення чисельності апарату ДПС у відповідність до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 18.07.2024 № 832 «Деякі питання Державної податкової служби України». Відповідно до постанови збільшено граничну чисельність працівників апарату ДПС на 206 одиниць та зменшено граничну чисельність працівників територіальних органів ДПС на 3291 одиницю. Іншими словами кількість працівників на місцях зменшується, а центрального апарату – збільшується. Безпосереднім наслідком цього ж процесу є скорочення чисельності Державних податкових інспекцій на місцях. Якщо станом

на початок 2024 р. їх було 527 одиниць, то на початок 2025 р. – лише 117!

Не будемо давати оцінку цим змінам хоча б тому, що пройшло замало часу, щоб робити об'єктивні висновки. Зрештою, податківцям видніше, як їм працювати. До того ж, триває цифровізація діяльності ДПС та її структурних підрозділів, і прогрес тут є очевидним. За задумом, оптимізація структури має відбуватись паралельно з впровадженням новітніх цифрових технологій адміністрування податків, які підпорядковані філософії ризикоорієнтованого підходу, тобто управління податковими ризиками. Стратегічно, це сучасне і правильне рішення, з яким нема підстав сперечатись.

Але, як-то кажуть, як немає лиха без добра, так нема й добра без лиха. Є один проблемний момент, на який потрібно звернути увагу реформаторів і громадськості. Йдеться про місцеві бюджети та їх наповнення.

За рахунок місцевих податків – єдиний податок та податок на майно – бюджети територіальних громад щорічно у середньому за останні десять років отримують фінансові ресурси у розмірі менше 2% ВВП.

Мало хто буде сперечатись, що фіскальний потенціал місцевих податків не використовується у повному обсязі. Так, сукупність недоліків повного циклу адміністрування податку на майно обумовлюють невідповідність між фізично наявним майном та податковими надходженнями до місцевих бюджетів.

Ці проблеми було розглянуто у нашому дослідженні.

Проблеми повного циклу адміністрування податку на майно в Україні

Одна з таких проблем – про що свідчить комплексна діагностика системи місцевого оподаткування – місцеві податки податкова адміністрація за залишковим принципом, оскільки ресурсів – ні людських, ні матеріальних – на більше не вистачає. Сьогодні, судячи з усього, ситуація стала ще складнішою. Скорочення ДПП на місцях, їх ще більше дистанціювання від громад, що знаходяться далеко від обласних і районних центрів, ускладнює процес співпраці для тих, кому електронні послуги фактично недоступні та/або незрозумілі.

Не берусь оцінювати, наскільки саме ця проблема релевантна для усіх громад, але на різного роду заходах представниками органів місцевого самоврядування неодноразово висловлювались пропозиції створити робочі місця для податківців у себе в громадах. Тому, очевидно, проблема є і її потрібно вирішувати.

Територіальні громади, що займають активну позицію в зазначеному питанні, нерідко беруть ініціативу у свої руки. Одним з яскравих прикладів для всієї країни є Підберезівська ТГ Львівської області, в якій місцевий орган самоврядування не лише співпрацює з підрозділами ДПС, а й займається де-факто контрольно-перевірочною, позовною роботою, не кажучи про постійний моніторинг та інвентаризацію об'єктів оподаткування. За відсутності законних повноважень на здійснення позовної роботи на допомогу приходить, як завжди, кмітливість. Кейси «комунальна власність», «безхазяйне майно» є прикладами того, як лідерство поборює несумлінність.

Але це одиничні випадки. Натомість більшість громад нарікають на те, що не мають повноважень для здійснення такої роботи, а весь існуючий позитивний досвід напрацьований виключно «на свій страх і ризик».

За аргументами далеко не потрібно ходити. За даними ДПС, що містяться на офіційному сайті, у 2023 р. за результатами контрольно-перевірочної роботи за усіма податками було донараховано зобов'язань на загальну суму 45,9 млрд грн, з яких за місцевими податками – 51,3 млн, тобто 0,1%. У 2024 р. суми склали, відповідно, 123,7 млрд грн. та 341 млн грн (0,2%)!

Ось вам і залишковий принцип адміністрування!

Пунктом 4.3.9 Національної стратегії доходів передбачається посилення функцій органів місцевого самоврядування в частині адміністрування місцевих податків і зборів. Але у звіті про стан виконання стратегії за минулий рік бачимо лише згадування про те, що Мінфіном «підготовлені законодавчі пропозиції щодо надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині

адміністрування місцевих податків і зборів», яких дотепер ніхто не бачив. З однієї сторони, фахівці центральних органів виконавчої влади вбачають суттєві податкові ризики у разі делегування повноважень адміністрування місцевих податків органам місцевого самоврядування, оскільки багато громад, особливо сільські і селищні, не зовсім готові до такої відповідальності. Проте з іншої – очевидно, що дефіцит часу і ресурсів податкової може бути сповна компенсований мотивацією громад.

Зараз певний податковий вакуум у сфері адміністрування на місцях заповнює процес інтеграції податкових адміністративних послуг у ЦНАП, але ініціативні громади потребують не стільки повноважень у сфері обслуговування платників, скільки в частині верифікації, комплаєнсу, позовної роботи.

Цілком очевидно, що розробка і прийняття законопроекту про спільне адміністрування місцевих податків і зборів контролюючими органами ДПС та працівниками органів місцевого самоврядування, який, нарешті, дозволить делегувати частину повноважень територіальним громадам, мають не лише ритуальне значення в ході подальшого поступу нашої євроінтеграції, а є об'єктивною вимогою часу і запорукою життєздатності місцевого самоврядування в Україні (https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/676112_podatkovi_vakuum_gromadah.html). – 2025. – 13.05).

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Катерина Рашевська, експертка Регіонального центру прав людини

Вплив механізмів забезпечення справедливості на психосоціальну адаптацію та реінтеграцію постраждалих від насильства дітей

Позиція України є єдиною та безкомпромісною у питанні забезпечення справедливості для постраждалих від міжнародних злочинів, вчинених внаслідок агресії РФ. Таким є пункт 7 “Формули миру” та положення відкритого

звернення українських громадських діячів до світових лідерів. Зовнішній тиск та настрої умиротворення агресора в частини міжнародного співтовариства не впливають на рішучість України покарати винних та отримати відшкодування завданих збитків.

Попри очевидний консенсус щодо важливості забезпечення справедливості в цілому, вплив цього процесу та його результату на психосоціальне відновлення та реінтеграцію постраждалих від міжнародних злочинів, зокрема дітей, є мало вивченим. Це впливає на фрагментований, орієнтований на покарання винних підхід до правосуддя, а також на недостатню правову допомогу постраждалим в існуючих стратегіях реінтеграції.

У цілому належно розроблений Порядок виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України [Постанова Кабінету Міністрів України № 551 від 14 травня 2024 року], не передбачає, однак, відстоювання прав згаданих дітей шляхом застосування міжнародних та національних засобів правового захисту. Воно може вбачатися серед зусиль для “відновлення індивідуальності дитини”, що не відображає сутності таких інструментів та їхньої мети, зокрема повернення постраждалому суб’єктивного сприйняття справедливості.

Суб’єктивне сприйняття справедливого/ несправедливого

Віра в справедливий світ, у якому з людьми трапляються тільки ті події, на які вони заслужили своєю попередньою поведінкою, є однією з найбільш поширених когнітивних концепцій у віковій групі до 18 років. Серед реакції дитини на порушення її прав та інші насильницькі дії за такого сприйняття, може бути:

відчуття провини, самообвинувачення, відчаю у випадку висновку “я зробив(ла) щось погане, тому це трапилося”,

озлоблення, прагнення реваншу тоді, коли попередні уявлення про справедливий світ повністю зруйновані.

Обидві групи станів є деструктивними, що перетворює відновлення суб’єктивного

сприйняття справедливості дитиною на невід’ємну складову подолання травми, завданої у результаті протиправної поведінки зловмисника. Під час збройного конфлікту та в період повоєнної відбудови наслідки насильства можуть проявлятися протягом тривалого часу, що, серед іншого, пов’язано з процесом та результатами перехідного правосуддя, справедливим завершенням бойових дій, доступом до ресурсів, необхідних для життя, безпеки та розвитку.

Свій вплив на процес психосоціальної адаптації та реінтеграції постраждалих також відіграють їхня приналежність до культурної, мовної та/або національної групи, а також регіональні особливості. Їх варто враховувати під час розробки стратегій відновлення справедливості й програм перехідного правосуддя. Академічні дослідження демонструють, що рівень задоволення потерпілих та темпи їхнього повернення до звичного життя тісно пов’язані зі спроможністю відстояти свої права в межах справедливих процедур. Останні, за умови імплементації підходу дружнього до дитини, мають для постраждалих терапевтичний ефект.

Важливість відновлення справедливості для окремого постраждалого

Розуміння справедливості та вміння справлятися з несправедливістю не підлягає узагальненню. У випадку кожної постраждалої дитини слід проводити індивідуальну оцінку найкращих інтересів та потреб, визначаючи серед них роль відновлення порушених прав. При цьому готовність діяти проактивно в ході застосування юридичних механізмів захисту може з’явитися на різних етапах психологічного відновлення залежно від індивідуальних особливостей дитини та середовища її реінтеграції. Відтак, оцінка найкращих інтересів також має періодично повторюватися.

Хоча на сьогодні кількість емпіричних досліджень щодо зв’язку між правосуддям та психічним здоров’ям обмежена, переважна більшість з них наполягають на тому, що симптоми посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР) є сильнішими та

більш тривалими серед тих постраждалих, хто прагне помсти та реваншу. Такі люди важко співіснують у соціумі та потребують комплексних програм для відновлення почуття справедливості, як шляхом психотерапії, так і використання юридичних інструментів для відстоювання порушених прав.

Повернення до звичного життєвого наративу також вимагає усвідомлення та осмислення заподіяної в результаті насильства шкоди. У випадку дитини до втрати контролю над своїм тілом, свідомістю та/або повсякденням також додається втрата довіри до дорослих, відчуття непотрібності, апатія, замкнутість у собі. Заходи щодо відновлення справедливості та робота з кваліфікованим “дитячим” юристом здатні створити середовище для самовідновлення постраждалих як через можливість поділитися своїм травматичним досвідом та запитати про способи покарання кривдників, так і через усвідомлення відсутності своєї вини в тому, що трапилося. Крім того, така комунікація у зв’язку з тривалістю міжнародних судових і квазісудових процесів формує в житті дитини фігуру дорослого, на якого можна покластися і від якого можна отримати відчуття захисту та безпеки. Процедура на рівні договірних органів ООН з даної точки зору має додаткові переваги, що допомагають мінімізувати ретравматизацію постраждалих, зокрема виключно письмове провадження.

Відновлення справедливості та постконфліктне суспільство

Конголезький лікар, лауреат Нобелівської премії миру Деніс Муквеге наполягає: “Немає зцілення без справедливості”. Така ж думка в нобелівської лауреатки Наді Мурад і професора психології Яна Кизилхана. Крім проблем у сфері ментального й когнітивного розвитку, викликів у сфері постконфліктного відновлення та миробудівництва, незабезпечення постраждалим дітям доступу до інструментів відновлення їхніх порушених прав може вважатися порушенням Конвенції ООН про права дитини. Стаття 39 згаданого міжнародного договору передбачає, що держави мають вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному

відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка постраждала від будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров’я, самоповагу і гідність дитини.

Відчуття несправедливості протягом суб’єктивно тривалого періоду призводить до зміни відносин всередині родин та громад у постконфліктних суспільствах. Діти, які не пропрацювали свій травматичний досвід, стають дорослими, які потрапляють у коло насильства в різних ролях. Травма може передаватися з покоління в покоління, впливаючи на якість людського капіталу, політичне життя та економічний розвиток держави. У травмованому постконфліктному суспільстві, де відчуття несправедливості притаманне значній групі осіб, добре приживається популізм та може постати авторитарний або тоталітарний режим. На початку 30-х років XX століття саме суб’єктивне сприйняття економічної депресії як наслідку “національного приниження” Німеччини після поразки в Першій світовій війні створили родючий ґрунт для приходу до влади Адольфа Гітлера і нацистської партії.

Вплив перехідного правосуддя на реінтеграцію постраждалих

Перехідне правосуддя – це процеси й механізми, спрямовані на відновлення справедливості та досягнення примирення в суспільствах, де відбулися масові звірства. Мова йде як про провадження в судових і квазісудових органах, так і про забезпечення права на правду, відшкодування збитків, гарантії неповторення, зміцнення громадянського суспільства, меморіалізацію, культурні та освітні ініціативи.

Перехідне правосуддя має на меті забезпечити визнання порушень щодо постраждалих, посилити довіру до держави, зміцнити повагу до прав людини та сприяти верховенству права задля примирення та запобігання новим порушенням. Ефективні механізми

відновлення справедливості мають позитивний психологічний вплив на постраждалих, адже допомагають не лише зменшити ПТСР, але й поновити відчуття контролю, безпеки та довіри до суспільства. Вочевидь, такого ефекту можна досягти виключно за умови імплементації підходу, дружнього до дитини.

Альтернативи відновленню справедливості для постраждалих від порушень прав людини не існує. Це релевантно як для дорослих, так і для дітей. Водночас, юридичні механізми мають бути доповнені й посилені заходами щодо підтримки сімей і громад, гарантування безпечного середовища та сталого миру, подолання бідності, розширення доступу до освіти, медичних послуг, культури та дозвілля. Забезпечувати досягнення таких амбітних цілей мають держава та громадянське суспільство на засадах партнерства й координації.

Без справедливості немає не тільки зцілення, але й миру. Будь-які поступки в питаннях відстоювання прав постраждалих від насильства держави-агресора неминуче перешкоджатимуть поверненню українців та України до нормального життя. Зупинити невдоволення й масове відчуття несправедливості можна буде виключно в силовий спосіб, що призведе до вчинення нових репресій і звірств. Особливо вони будуть відчутні на окупованих територіях, де агенти РФ в атмосфері повної безкарності продовжуватимуть політику жорстокого придушення нелояльних та політизованого перевиховання українських дітей.

Що до руху в напрямку замирення РФ у контексті захисту прав людини на окупованих територіях та покарання винних осіб існували певні прогалини: деякі з ініціатив не охоплювали ситуацію на Кримському півострові та частинах Донецької і Луганської областей з 2014 по 2022 рік. Зокрема, Міжнародний реєстр для України та Спеціальний трибунал з агресії проти України. Нині негативні тенденції прослідковуються щодо можливої відповідальності Росії та її агентів у цілому.

Несправедливість – є лише відстрочкою. Подібна ситуація завершиться або ж поверненням до ефективної діяльності механізмів перехідного правосуддя за зміни

геополітичної розстановки, або ж новою фазою конфлікту, під час якої справедливість буде виборюватися вже не правом, а зброєю. Така перспектива є загрозою регіональному миру та безпеці, тому не може стати предметом “торгів” під час пошуку шляхів завершення нинішньої фази агресії РФ.

Цей проєкт створено Регіональним центром прав людини завдяки отриманому гранту від Фонду дитячої стійкості: розвиток спроможності та фінансування українських організацій громадянського суспільства (Children's Resilience Fund: Providing Capacity Building and Funding to Ukrainian Civil Society Organisations) в Україні. Програма реалізується Crown Agents in Ukraine та Integrity Action. Зміст блогу не обов'язково відображає погляду Integrity Action та Crown Agents in Ukraine (https://lb.ua/blog/rchr/676580_vpliv_mehanizmiv_zabezpechennya.html). – 2025. – 15.05).

Блог на сайті «Цензор.НЕТ»

Про автора: Катерина Одарченко, голова політичної партії Національна платформа, політтехнолог, партнер компанії SIC Group Ukraine.

Президентські вибори в Україні під час війни: виклики та ризики

Питання майбутніх президентських виборів в Україні стало важливим елементом дискусій щодо майбутнього урядування та стабільності країни. Президент Володимир Зеленський був обраний в квітні 2019 року, а наступні президентські вибори мали відбутися в березні чи квітні 2024 року. Однак воєнний стан, введений після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року і досі діючий, унеможливує проведення виборів. Згідно з українським законодавством, вибори не можуть відбуватися під час воєнного стану для забезпечення безперервності влади та підтримки обороноздатності країни. Хоча деякі західні лідери, зокрема президент США Дональд Трамп, закликають до проведення виборів,

соціологічні опитування в Україні показують глибоку невизначеність щодо можливості та наслідків проведення голосування в таких умовах.

Громадська думка щодо виборів під час війни

Соціологічні опитування постійно вказують на те, що більшість українців виступають проти проведення виборів під час війни. За даними опитування, проведеного у вересні-жовтні 2024 року соціологічною групою Rating для Центру аналізу та соціологічних досліджень (CISR) Міжнародного республіканського інституту (IRI), 60% українців не підтримують вибори в умовах війни. До лютого 2025 року цей показник зріс до 63%, за даними соціологічного центру «СОЦИС». Натомість лише 15% опитаних підтримують проведення виборів під час війни, що свідчить про загальну стурбованість громадян з приводу ризиків для безпеки та складнощів в організації чесного і прозорого голосування.

Виклики організації виборів під час воєнного стану

Конституція України забороняє проведення виборів під час воєнного стану з дуже важливих причин. Воєнний стан надає уряду та збройним силам необхідні юридичні механізми для управління конфліктом, однак його скасування з метою проведення виборів може створити критичні вразливості. Перше, що потрібно зробити для організації виборів, – це значно змінити військову адміністрацію, зокрема ліквідувати місцеві військові адміністрації. Це може серйозно порушити логістику та безпеку країни, зробивши її більш уразливою до зовнішніх загроз.

Крім того, скасування воєнного стану може ослабити контроль над стратегічно важливими регіонами. Практики, такі як перевірка документів, контроль за комендантською годиною і охорона критичної інфраструктури, можуть бути порушені, що відкриває можливості для російських саботажів та гібридних атак. Окрім цих негайних загроз, зняття воєнного стану може сприяти поверненню в політичний процес проросійських партій та діячів, які раніше були заборонені. Москва, ймовірно,

скористається цією ситуацією для дестабілізації внутрішньої політики України, щоб виграти на виборах те, що не змогла досягти на полі бою.

Російське втручання та інформаційна війна

Вибори в умовах війни стануть легкою мішенню для російського втручання через дезінформаційні кампанії, кібернапади та інші спроби дестабілізувати політичну ситуацію в Україні. Попередні випадки втручання в вибори в таких країнах, як Румунія, Німеччина та США, демонструють, які стратегічні переваги Росія може отримати, впливаючи на політичні процеси в Україні. Однією з головних загроз є можливі кібернапади на виборчу інфраструктуру. Росія вже неодноразово здійснювала кібератаки на українські урядові інституції, і національні вибори стали б привабливою цілью для зриву важливих систем, таких як реєстрація виборців, виборчі комісії та медіа.

Крім кібернападів, дезінформація і психологічні операції стануть значними загрозами для будь-яких виборів. Росія має досвід маніпулювання громадською думкою через соціальні медіа, фальшиві опитування та навіть технології дипфейків – все це з метою дискредитації кандидатів і посилення внутрішньої розбіжності. Зняття воєнного стану також може дозволити проросійським політичним силам, які були заборонені, повернутися до політичного процесу в Україні.

Логістичні та юридичні труднощі

Станом на лютий 2025 року, приблизно 6,9 мільйона українців залишаються переміщеними за кордоном, ще 3,7 мільйона – внутрішньо переміщені особи. Забезпечення їхнього права голосу вимагатиме суттєвих змін у системі реєстрації виборців України, що наразі є ресурсно важким завданням, особливо в умовах війни.

Центральна виборча комісія України стикається з великими труднощами щодо актуалізації виборчих реєстрів. Після повномасштабного вторгнення доступ до реєстраційних даних був обмежений з метою захисту особистої інформації громадян, однак після майже трьох років війни ці записи застаріли. Заповнення цих прогалин

вимагатиме значних ресурсів та міжнародної допомоги для верифікації статусу мільйонів виборців.

До того ж, згідно з даними Ради Європи, лише 1 з 16 українців за кордоном офіційно зареєстрований в консульствах, що означає, що більшість біженців не мають необхідної документації для участі в виборах. Без значних юридичних і процедурних змін мільйони переміщених осіб можуть бути позбавлені права голосу.

Медіа та політична конкуренція під час війни

Медіа простір України зазнав значних змін від початку війни. Телемарафон «Єдині новини», запущений у лютому 2022 року для консолідації висвітлення війни, піддався критиці за упередженість та контроль уряду. За даними дослідження USAID-Internews 2024 року, хоча 86% українців знали про телемарафон, лише 47% активно його дивилися, в той час як багато хто віддає перевагу платформам без регулювання, таким як Telegram (73%). Цей зсув у медіаспоживанні ускладнює забезпечення справедливої політичної дискусії, оскільки соціальні медіа залишаються вразливими до дезінформації.

Політична конкуренція також постраждала. Україна зберігає багатопартійну систему, з 370 зареєстрованими партіями станом на 2022 рік. Однак війна обмежила можливості для опозиційних діячів і кампаній. Санкції проти колишнього президента Петра Порошенка ще більше ускладнили політичний ландшафт, що викликає занепокоєння щодо політичного плюралізму в разі виборів.

Останні дані соціологічних опитувань Національного демократичного інституту (NDI) свідчать про поточний розподіл підтримки партій в Україні. Партія «Європейська Солідарність» на чолі з Петром Порошенком має 23% підтримки, з 47% незадоволених. Партія «УДАР», яку очолює мер Києва Віталій Кличко, має 18% підтримки з 34% незадоволених. Партія «Слуга народу», нинішня партія, очолювана Оленою Шуляк, має лише 13% підтримки з 48% незадоволених.

Висновок

Хоча вибори є основою демократії, Україна стикається з серйозними викликами в організації чесного голосування в умовах війни. Ризики, пов'язані зі скасуванням воєнного стану – зокрема, безпекові вразливості, логістичні труднощі та підвищені загрози з боку Росії – значно перевищують потенційні вигоди від проведення виборів на цьому етапі. Переможець таких виборів мав би менше легітимності, ніж Зеленський зараз, навіть якщо ним залишиться Зеленський. Ці ризики українці не хочуть брати на себе, адже більшість громадян надають перевагу національній безпеці над негайною політичною зміною.

Для майбутнього демократії в Україні важливо зберігати інституційну стабільність, забезпечувати цілісність управління та захищати країну від зовнішнього втручання. Відкладання виборів до моменту, коли умови дозволять провести їх чесно і справедливо, не є відмовою від демократії, а необхідним заходом для її збереження (<https://censor.net/ua/blogs/3551085/prezydentski-vybory-v-ukrayini-pid-chas-viyiny-vyklyky-ta-ryzyky>). – 2025. – 08.05).

Блог на сайті «Цензор.НЕТ»

Про автора: Павло Барбул, експерт з питань військово-технічного співробітництва

Оборонний експорт під час війни: міф, страх і необхідність

Коли Україна щодня захищається від однієї з найпотужніших армій світу, саме слово «експорт» у зв'язці зі «зброєю» викликає у багатьох подив, а в декого – обурення. «Як так? Ми ж воюємо! Який експорт озброєння?», – лунає в суспільстві. Але замість емоцій – ліпше апелювати до фактів і дивитися правді в очі: експорт оборонної продукції – це не зрада. Це інструмент виживання, модернізації і стратегічного розвитку нашої оборонної промисловості.

Хибна думка про повну заборону експорту

Існує популярна, але хибна думка, що експорт зброї був повністю заборонений в

Україні з 2014 року. Насправді, експорт не був скасований – було обмежено постачання виключно до російської федерації, що стало цілком логічним кроком після початку збройної агресії РФ на Сході України та анексії Криму.

Указом Президента №691/2014 було введено в дію рішення РНБО, яким припинялася співпраця у сфері військово-технічного співробітництва з росією. Внаслідок цього виникли масові збої у виконанні міжнародних контрактів, де кінцевими замовниками були треті країни. Наприклад:

Газотурбінні двигуни, що вироблялися на «Зоря-Машпроект» у Миколаєві, призначалися для кораблів, які будувалися в Росії, але замовником виступала Індія. Через неможливість постачання до РФ, реалізація проєктів зірвалася.

Подібна ситуація була з комплектуючими до винищувачів Су-30МКІ – літаків, що вироблялися в РФ і постачалися до Індії. Українські підприємства постачали системи живлення, елементи авіоніки, електроніки. Згодом українські компанії зуміли перебудувати логістику та постачати безпосередньо на індійські підприємства для доукомплектації вже в країні-замовнику.

Таким чином, з 2014 року експорт не зупинився, а трансформувався: змінилися не лише маршрути постачання, а й країни-партнери, структура товарів, рівень інтеграції. Українська промисловість зуміла адаптуватися до нових умов.

Що відбувалося до 2014 року?

До початку війни на Сході нашої держави Україна входила в ТОП-10 світових експортерів зброї. За даними SIPRI, у 2012–2013 роках ми стабільно посідали 4–5 місце у світі за обсягами експорту військової техніки.

Основними напрямками експорту були:

Танки та бронетехніка: зокрема, Т-72 і Т-84 «Оплот» (експортовано до Таїланду);

Авіація: навчально-бойові літаки Л-39, модернізовані Су-25, Ан-32 (особливо до Індії, Судану, Нігерії);

Двигуни: «Мотор Січ» та «Зоря-Машпроект» постачали турбіни для кораблів і авіадвигуни для літаків і гвинтокрилів (у тому числі китайському AVIC та турецькому Baykar);

Протиповітряна оборона та ПТРК – зокрема, ліцензійні поставки у Південно-Східну Азію, Африку;

Радіоелектроніка та оптика: високоточне обладнання, якого не вистачало навіть деяким країнам НАТО.

У структурі замовлень державних спецекспортерів до 90% становив експорт. Виробництво для внутрішнього споживача було мінімальним – здебільшого тому, що до 2014 року Україна жила в режимі «позаблокового нейтралітету».

Що змінилося після 2014 року?

Після початку збройної агресії РФ пріоритети змінилися. Усі ресурси почали спрямовуватися на забезпечення ЗСУ. Деякі підприємства повністю переключилися на внутрішній ринок, інші – стали фактично нерентабельними, оскільки їхні вироби (наприклад, для підводних човнів або крейсерів) були потрібні лише зовнішнім споживачам.

Однак механізм точкового дозволу на експорт ніколи не зникав. Відповідно до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» (№549-IV), продукція могла експортуватися за умови погодження її поставки усіма відповідальними органами:

Міністерство оборони України;
Головне управління розвідки МО;
Служба безпеки України;
Міністерство закордонних справ;
Служба зовнішньої розвідки;

Державна служба експортного контролю України.

І лише після комплексного погодження Державна служба експортного контролю України могла видати дозвіл на експорт.

Чому експорт потрібен зараз – навіть під час війни

Сьогодні багато підприємств оборонно-промислового комплексу мають продукцію, яка не використовується Збройними Силами України. Це не «зайве» озброєння – це спеціалізовані деталі, вузли та компоненти до техніки, якої просто немає у нас на озброєнні, наприклад:

вузли до підводних човнів;
обладнання для кораблів далекого плавання;
агрегати до літаків радянської розробки, які є на озброєнні в країнах Азії та Африки;
електроніка для ППО застарілих типів;
модернізовані РЛС, які не інтегруються в українські системи управління вогнем.

Це все може і навіть має працювати на експорт – на умовах прозорості, узгодження та з дозволу оборонного командування. Чому? Бо це:

Робочі місця для сотень тисяч українців;
Зарплати та податки до бюджету;
Валюта для держави та підприємств;
Інвестиції в нові розробки, які справді потрібні українській армії;
Збереження критичних компетенцій, які не можна втратити.

Політична проблема: страх перед суспільним осудом

Так, у цьому питанні є ще й емоційна, політична складова. Багато хто у владі боїться суспільної реакції: «як так – під час війни торгуємо зброєю?». Але це маніпуляція або ж незнання.

Треба пояснювати: експортується тільки те, що не закуповується державою, і що неможливо використати в нинішніх умовах. Це не альтернатива забезпеченню фронту. Це шлях підтримки галузі, яка повинна жити, а не вмерти в очікуванні замовлень.

Потрібна нова комунікація та нова стратегія Експорт військової продукції має бути не стигматизованим, а навпаки – частиною національної економічної оборони. Держава має забезпечити:

чіткий механізм контролю;
прозору інформацію про те, що, чому і як продається;
чітку відповідь на питання: як цей експорт допомагає фронту, а не шкодить національній безпеці.

Бо оборонна промисловість – це не тільки цехи, де зварюють корпуси. Це інтелект, виробництво, інженерні школи, технології, податки, обороноздатність, зрештою – наша незалежність.

Що потрібно змінити?

Сьогодні система експортного контролю має переглянути один критично важливий принцип. Якщо держава (в особі силових структур) заперечує проти експорту конкретної продукції, вона має запропонувати план її викупу або використання.

Інакше підприємство опиняється в пастці: експортувати не можна, продати в Україні нікому, склади переповнені, коштів немає. Це дорога до руйнації оборонної промисловості.

Тому необхідно:

Встановити нормативну вимогу для органів, що заперечують експорт, надати аргументацію і бюджетну альтернативу (викуп);

Запровадити механізм апеляції на рішення міжвідомчих органів у сфері експорту;

Зробити плани держзамовлення більш передбачуваними для підприємств;

Дати пріоритет прозорому та ефективному експорту над політичними емоціями.

Висновок

Оборонний експорт – не зрада і не слабкість. Це інструмент адаптації і розвитку у нових умовах. Якщо держава не готова купувати певну продукцію – підприємство має право експортувати її. Це чесно. Це ринково. Це стратегічно (<https://censor.net/ua/blogs/3552419/snu-populyarna-ale-hibna-dumka-scho-eksport-zbro-buv-povn-styu-zaboroneni-ukra-n-z-2014-roku>). – 2025.-15.05).

Блог на сайті «AgroPolitcom»

Про автора: Олександр Бататін радник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань розвитку агропереробки

Аграрна переробка і додана вартість: що розвивати Україні?

Світовий ринок біотехнологій в 2025 році, за певними оцінками, сягне \$2 трильйонів, темпи зростання за окремими сегментами коливаються від 5-7 до 30% щорічно. Споживачами продукції цього ринку є переважно високорозвинені країни: США, Канада, Японія та Європа. Проте протягом

поточного десятиліття в технологічні перегони включилися і країни, що розвиваються: Китай, Індія, Бразилія, які реалізують масштабні програми по всьому спектру біотехнологій.

Модернізація технологічної бази сучасного промислового виробництва неможлива без масового впровадження біотехнологій та їх продуктів. Більш того, для цілого ряду галузей (агро– та харчовий сектор, лісовий сектор, ряд підгалузей хімічної та нафтохімічної промисловості, фармацевтичної галузі та біомедичного сектора охорони здоров'я) модернізація можлива лише при переході на біотехнології та їх продукти. В силу економічних та екологічних переваг, частка хімічної продукції, виробленої з відновлюваної сировини, буде зростати, досягнувши в галузі хімії 15-20%, в області моторних палив 5-7% від світового обсягу виробництва до 2025 року.

Біотехнології дозволяють повністю переробити відходи агропромислового комплексу і в ряді країн, саме поняття «відходи», для цього сектора вже перестає існувати. Значний потенціал розвитку біоенергетики може бути реалізований за рахунок використання відходів лісопромислового комплексу. Однією з найрозвиненіших і широко застосовуваних у світі промислових біотехнологій є ферментація. Ферментація – біохімічний процес переробки сировини, що протікає під впливом ферментів, що виробляються відповідними видами мікроорганізмів.

Наявність досвіду впровадження ферментаційних технологій дозволяє вийти на виробництво так званої ферментаційної продуктової лінійки, в яку оптимально, з точки зору збуту, віднести наступні продукти:

- рідкі та газоподібні біопалива;
- спирт та алкогольна продукція;
- дріжджі та дріжджовий екстракт;
- лізин (2,6-діаміногексанова кислота);
- комбікорм;
- лимонна кислота;
- β-глюконати; харчові ферменти;
- крохмаль.

В Україні є окремі галузі з виробництва цукру та спирту, заводи з виробництва дріжджів. Більшість з них потребують реконструкції або

переведення на випуск іншої продукції. Однак наявність цих підприємств дозволяє казати і про наявність певної школи фахівців в області ферментації. Це головна база для освоєння всього ряду ферментаційної продуктової лінійки.

Виробництво ферментаційної продуктової лінійки дозволить в цілому сприяти підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі і розвитку диверсифікованих та інноваційних виробничих структур.

Ринок продуктів глибокої переробки достатньо великий, кожен зацікавлений зможе підібрати собі оптимальний продукт.

Розглянемо основні продукти, які на нашу думку мають перспективу виробництва в Україні, за рахунок наявності достатньої сировинної бази та привабливої економіки подібних виробництв.

Паливний етанол

Враховуючи великий обсяг виробництва аграрної продукції в Україні, а саме пшениці, кукурудзи та інших, в країні складається сприятлива ситуація для виробництва паливного етанолу. Наявність достатньої сировинної бази та її помірна вартість – одні з основних умов, які спонукають до розміщення виробництва біоетанолу саме в нашій країні.

Ще однією з сприятливих умов є те, що недавно прийнятий парламентом України законопроект передбачає, що з травня 2025-го року є обов'язковою 5% добавка біоетанолу в кожен літр бензину марки А-95. З нашим споживанням, потреба в біопаливі складе приблизно 80 000-100 000 т на рік.

Але 5% – це тільки початок, далі буде ланцюгова реакція. Оскільки почнеться процес, як в Європі та США: після 5% буде 10%, потім ще більше. Американці вже переробляють 40% кукурудзи на біоетанол – 120 млн т на рік.

Виробництво біоетанолу в Україні отримає потужний імпульс для розвитку.

Лимонна кислота

Лимонна кислота – продукт, для виробництва якого може використовуватися найпоширеніша сировина в Україні – пшениця, кукурудза та бурякова меляса.

Своє застосування лимонна кислота знайшла в харчовій промисловості, як консервант, антиоксидант і підсилювач смаку, у фармацевтиці – для виробництва ліків.

В останні роки збільшується використання лимонної кислоти в миючих засобах, оскільки завдяки здатності кислоти до біологічного розкладання вона є ідеальним замінником фосфату. У зв'язку зі світовими тенденціями вирішення проблем довкілля, прогнозується збільшення застосування лимонної кислоти у виробництві побутових та промислових хімікатів.

Дріжджеві екстракти

Дріжджеві екстракти можуть бути виготовлені з багатьох різновидів цукро- або крохмалевмісної сировини. Зазвичай в Європейському регіоні використовується бурякова меляса, хоча й інші джерела цукру (наприклад, крохмальні гідролізати) набувають все більшого значення. Залежно від місцевих умов гідролізати, одержувані на основі пшениці або кукурудзи, або суміші гідролізуватів з мелясою являють собою низькобюджетну заміну чистій мелясі.

Основною базою сировини для промислових біотехнологій служать вуглевмісні культури, переважно зерно пшениці та кукурудзи. Але в Україні, завдяки розвиненій цукровій галузі, є значне джерело природних вуглеводів – бурякова меляса. Вона створює широкі можливості для виробництва продуктів з новими споживчими властивостями.

В Україні щорічно виробляється близько 450 тис. т бурякової меляси. В середньому близько 35 – 40% меляси експортується, решта використовується в Україні для виробництва спирту, на корм худобі та інші цілі.

Екстракт дріжджів – натуральний інгредієнт, що складається з вуглеводів, амінокислот, мінералів, вітамінів B1, B2, B3 та високоякісних білків. Використовується в харчовій промисловості, як смако-ароматична добавка у виробництві соусів, супів, напівфабрикатів, як харчовий продукт та основа для виробництва різних спреїв.

За смаком екстракт дріжджів нагадує м'ясний бульйон, тому часто використовується для вегетаріанських продуктів.

Переробка меляси у продукти з високою доданою вартістю дозволить вирішити задачу диверсифікації та підвищить ефективність роботи підприємств цукрової галузі України.

Бурякова меляса є оптимальною сировиною для виробництва пекарських дріжджів та екстрактів на їх основі, оскільки вона несе у своєму складі природний комплекс необхідних вітамінів та мікроелементів.

D-глюкоза

Глюкоза або декстроза (D-глюкоза) – органічна сполука, моносахарид, одне з найпоширеніших джерел енергії в живих організмах планети. Зустрічається в соку багатьох фруктів та ягід. Глюкоза має високу здатність зв'язувати воду, використовується як текстурат і ароматизатор, а також запобігає кристалізації молекул цукру в напоях.

Глюкоза може випускатися в трьох різних формах:

Моногідрат (у складі є одна молекула води);

Ангідрат (безводна);

Глюкозний сироп з вмістом сухої речовини 50%.

Недоліком ангідрату в порівнянні з моногідратом глюкози є його гігроскопічність, тобто всмоктування вологи, що ускладнює процеси зберігання та транспортування. Очевидно, що при експорті продукції на великі відстані моногідрат має значні переваги і щодо сиропу.

Глюкоза застосовується у харчовій та текстильній промисловості, фармацевтиці. У вигляді рідкого проміжного продукту глюкоза служить сировиною для ферментації і її можна обробляти для отримання сорбіту або фруктози. Після затвердіння виходить ангідрат або моногідрат глюкози, які використовуються в продуктах харчування та медицині.

Також, з нашого досвіду, підприємства глибокої переробки краще поєднувати з базовою переробкою зернових культур: виробництво борошна, круп та інших продуктів, які зроблять фінансову модель майбутнього підприємства більш привабливою.

Концептуальне проєктування над створенням доданої вартості в АПК

Ми рекомендуємо розпочинати роботу над проєктами глибокої переробки зернових з

концептуального проектування. Це дозволить ініціатору проекту на початковій стадії зрозуміти обсяг необхідних інвестицій, потужності енергоспоживання та інших утиліт, а також необхідні людські ресурси – прості працівники та фахівці у сфері біотехнологій та управлінський персонал.

У ході проектних досліджень ми розробляємо основні положення проекту, які надають основу для ухвалення інвестиційного рішення, можуть бути використані для отримання адміністративних погоджень та роботи з фінансовими інститутами.

Концептуальний проект містить такі документи та інформацію:

1. Вихідні положення, у яких зазначається технічна можливість та економічна доцільність будівництва об'єкта. Проектна тривалість будівництва.

2. Обґрунтування проектної потужності об'єкта будівництва, передбачуваного асортименту основної та вторинної продукції запланованої до випуску, а також передбачувані канали продажу.

3. Обґрунтування кількості нових робочих місць виробничого персоналу. Вимоги до персоналу.

4. Обґрунтування ефективності інвестицій. Техніко-економічні показники.

5. Висновки з визначенням обраного варіанта запропонованих рішень та пропозицій.

6. Технічна специфікація, у складі: специфікація (технічні та якісні характеристики) планованої до випуску основної та вторинної продукції;

дані про необхідну сировинну базу, забезпечення основними та допоміжними матеріалами;

обсяги споживання електроенергії, води та інших енергоресурсів;

дані з логістики: необхідні обсяги складських приміщень, обсяги залізничних та автомобільних перевезень, схема вантажопотоку;

короткий опис та діаграми технологічного процесу;

блок-схема послідовності операцій;

попередній список обладнання;

вимоги до розмірів земельної ділянки та основних розмірів виробничих та допоміжних будівель;

схема Генерального плану забудови та схема зведеного плану інженерних мереж;

основні дані на довкілля;

рішення та показники енергоефективності, використання вторинних та відновлюваних ресурсів.

7. Основні положення щодо організації проектування та будівництва.

Також альтернативою концептуальному проектуванню може бути розробка техніко-економічного обґрунтування, для того щоб детально проаналізувати доцільність реалізації певного проекту з технічної та економічної точок зору. Його головна мета – визначити, чи є проект вигідним і реалістичним з урахуванням наявних ресурсів, ризиків, інвестицій і очікуваного прибутку.

Будівництво в Україні заводів з глибокої переробки сільськогосподарської продукції дозволить забезпечити:

потреби для розвитку харчової промисловості України;

активно виступати експортером на світовому ринку;

підвищити енергетичну безпеку країни;

створити мережу сучасних підприємств глибокої переробки сільськогосподарської продукції з високим рівнем доданої вартості;

організувати сотні висококваліфікованих робочих місць, що в цілому сприятиме реалізації мети підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та сприяння розвитку диверсифікованих та інноваційних виробничих структур (<https://agropolit.com/blog/549-agrrana-pererobka-i-dodana-vartist-scho-rozvivati-ukrayini>). – 2025. – 15.05).

Блог на сайті «Освіта»

Про автора: Станіслав Ніколаєнко, міністр освіти і науки України 2005-2007 років, голова Комітету з питань освіти і науки Верховної Ради України 2002-2005 років.

Європа вниз, а ми вгору: коментар до рішень у галузі вищої освіти

Не раз і не два пишу про ініціативи нашого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки.

Щоб об'єктивно оцінити дії Міністерства освіти і науки України, Спілка ректорів навіть опитування провела серед своїх колег, де виявилось, що від двох третин до 95 % керівники не сприймають отих швидких реформ, які, ніби Пилип з конопель, вискакують із офісу на Берестейському проспекті, 10.

Хто їх ініціює, кому вони вигідні, з якою метою проводяться ніхто в Україні, окрім групи затятих реформаторів, не розуміє. От і виходить все, як у фрігійського царя Мідаса, тільки навпаки, за що візьмуться, то все шкода для вищої школи.

Ось і нині, 11 квітня 2025 року уряд України, з ініціативи Міністерства освіти і науки, прийняв постанову № 417 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1146 і від 3 березня 2020 р. № 191», якою вчинено багаторечей у фінансуванні закладів вищої освіти, формульному розподілі коштів, також регламентовано вартість навчання для абітурієнтів для найбільш престижних спеціальностей.

Навіть перший погляд на цей документ говорить, що сам факт прийняття такого рішення грубо порушує ст. 116 п. 5 Конституції України та ст. 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якими уряд зобов'язується забезпечити рівні умови розвитку всіх форм власності та рівність всіх суб'єктів господарювання.

Дивно, але цією постановою Кабінет Міністрів України намагається зарегулювати діяльність лише державних закладів вищої освіти, при цьому надаючи право у ціноутворенні приватним університетам діяти на свій розсуд, отримуючи суттєву перевагу над державними закладами. Ми ж виступаємо послідовно за рівність університетів всіх форм власності, тому вважаємо дане урядове рішення одностороннім, незаконним.

Зразу очікую на критику деяких прихильників реформ, мовляв, у світі скрізь держава регулює

ринок освітянських послуг. Але там, на Заході, регулюють так, щоб університети не перевищували плату за навчання, не робили її непомірною, щоб вона була співмірна із економічним становищем громадян.

У нас же – все навпаки. Уряд, всупереч здоровому глузду, примушує заклади вищої освіти піднімати ціни за навчання. Вони вниз, а ми вгору!

Змушений констатувати, що Кабмін, при прийнятті даного рішення, діяв односторонньо, врахував лише позицію Міністерства освіти і науки України щодо прирівнення розміру плати за навчання, яку надає держава, і за контракт особам, які навчаються, що є неправомірним.

Ст. 53 Конституції України гарантує право на вищу освіту кожному громадянину на конкурсній основі. При цьому розвиток цього положення ст. 71 Закону «Про вищу освіту» регламентує, що число студентів, які навчаються на бюджетній основі, повинно бути не менше 50% числа випускників шкіл ($300:2=150$ тисяч осіб). Оскільки останні роки число студентів-бюджетників не перевищує половини від загальної кількості випускників, то це значить, що держава порушує законне право молоді на здобуття вищої освіти, при цьому ще й хоче з них гроші здерти!

Тому вимагати з абітурієнтів підвищеної оплати за навчання в умовах війни, економічної кризи є незаконним. Цей крок урядовців є фактично подвійним оподаткуванням громадянина.

Несправедливість даного рішення з боку Кабінету Міністрів України підтверджується і з іншого боку. Останні два роки уряд і парламент не підвищували мінімальної зарплати, яка нині сягає 8 тисяч гривень на місяць, а прожитковий мінімум для працездатних – 3028 гривень на місяць.

Якщо взяти для прикладу розмір зарплати найманого працівника в сільському господарстві, чи в школі вчителя (десь 12 тисяч гривень на місяць), то стає очевидним, що вартість навчання в провідних закладах вищої освіти за бакалаврськими освітніми програмами (50–70 тисяч гривень на рік, а магістратури – 60–85 тисяч гривень на рік) є

не реальною, що, на нашу думку, призведе до руйнації університетської освіти, обмеження права на навчання молоді з малозабезпечених сімей.

Не відкрию великого секрету, що в більшості університетів студенти змушені працювати, при чому часто-густо не відвідуючи занять. Підняття ціни за навчання погіршить і так не блискучий освітній процес, посилить відірваність молоді від навчання і досліджень.

Даний крок, ініційований Міністерством освіти і науки, суперечить європейському курсу у галузі вищої освіти, де доступ громадян ЄС до університетської освіти є практично безкоштовним, зарахунок держави. Європейські університети лише для іноземних студентів, а також на заочне навчання встановлюють розмір плати за навчання самостійно, без будь-якого втручання держави.

Аналіз свідчить, що після введення в дію постанови № 417 вартість навчання в Україні стане вищою, ніж у багатьох університетах сусідніх Польщі, Чехії, Словаччини та ін., що прискорить темпи виїзду молоді за кордон. Мої консультації з ректорами Варшави, Праги, Нітри говорять про їхній щирий подив цим крокам урядовців.

Зважаючи на критичний стан економіки держави, важке соціальне становище українців, викликане загарбницькою війною, яку веде росія, Спілка ректорів України 1 травня звернулась з листом до Гаранта Конституції з проханням зупинити дію вказаної постанови Кабінету Міністрів України №417. Запропонували Президенту доручити уряду створити робочу групу з проблем реформування вищої школи і науки України за широкої участі громадськості, професійних спілок, Спілки ректорів закладів вищої освіти України.

У листі зазначалось, що останні ініціативи Міністерства освіти і науки України щодо індикативної вартості навчання, запровадження грантової оплати за навчання студентів, зміни форми фінансування університетів, їх корпоратизацію носять глибоко суб'єктивний характер, не сприяють ефективній діяльності університетів, посиленню їхнього впливу на оборону і безпеку держави, соціальний та

економічний розвиток, відбудову України. Можна було б і ставити крапку в цій історії, але не склалося.

Не встигло висохнути чорнило на листі до Президента України, як керівництво МОН оголосило, що ніби вже мертвий законопроект № 9600 від 10 серпня 2023 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти» став раптово живим, пролежавши після голосування в Офісі Президента майже рік. І добре, що Президент його не підписував, бо він більш шкідливий, ніж корисний. А проголосували за нього в парламенті через популістську назви цього закону – ніби про підтримку наукових досліджень у закладах вищої освіти.

Та пройшов час, змінилось керівництво гуманітарним сектором Офісу Президента – і реформатори врешті-решт протисли цей закон. Внаслідок цього маємо цілу гору проблем.

Дивіться: закон підписаний 8 квітня 2025 року, а мусить почати діяти з 1 вересня 2024 року. Незважаючи на всю абсурдність ситуації, необхідність внесення назрілих правок у закон, керівники МОН кинулись у галоп виконувати цей замучений законодавчий акт. Скликали наради, зібрали в online режимі майже 4 тисячі учасників...

Ошелешені керівники університетів, проректори, декани, завідувачі кафедр, начальники навчальних, економічних відділів, бухгалтери хотіли почути, як же це – скоротити на третину науково-педагогічне навантаження науково-педагогічних працівників, хто такі чарівники-віртуози – новоявлені педагогічні працівники. Які у них таланти, що дозволять їм викладати до 60% робочого часу? Як обраховувати наукове навантаження, як платити педагогам і т. ін. Всі кинулись шукати добровольців-педагогів, щоб могли виконувати 930 годин навантаження тощо.

Але нарада, як і слід було очікувати, закінчилась довгим переливанням з порожнього в порожнє і з рекомендаціями університетам не поспішати, починати поточний рік по-старому, як є, а тим часом міністерські чиновники щось придумують, напишуть, обрахують. Все, як у тій бувальщині, коли кум каже кумові: їдьмо!

А той відповідає: та ще не запряжено. Нічого, каже кум, по дорозі запряжемо!

Тож виникає питання: хто ж ініціював ці зміни, навіщо, з якою метою, коли ще не запряжено! Що говорять практики, досвідчені працівники вищої школи про ці зміни? Вони в один голос твердять, що зміни дуже дивні.

Виходить, що в університеті мають бути науково-педагогічні працівники з річним навантаженням 480 годин і педагогічні працівники – 930 годин на рік. Стає цікавим, хто погодиться на те, щоб стати педагогічним працівником, щоб за умови не займатися науковою діяльністю, працювати фактично за навчальним навантаженням на 2 ставки науково-педагогічного працівника!

У такому випадку вже краще працювати науково-педагогічним працівником і просто купити собі тези та статті в міжнародних наукометричних базах...

У США чи інших країнах, наприклад, дійсно є викладачі, які взагалі не мають жодної публікації, але їхнє навантаження не стає таким божевільним, оскільки навіть викладачі в українській школі, профтехах, коледжах працюють на річну ставку 720 годин.

Більшість фахівців-практиків не уявляють собі, які взагалі такі посади педагогів можуть бути в університеті, окрім, скажімо, викладачів фізичного виховання. Навіть викладачі іноземної, української мови у багатьох випадках паралельно реалізують власні освітні програми і займаються науковими дослідженнями.

Якщо законодавець зробив ці кроки для залучення практиків-експертів, то це має призвести до встановлення відповідної погодинної оплати праці. Та й де ж знайти тих практиків з бізнесу, щоб викладали за копійки у закладах вищої освіти?

Характерно, що МОН виступає категорично проти збільшення витрат на реалізацію цього закону. Отже, треба буде в примусовому порядку вводити посади педагогічних працівників і давати їм удвічі більше навчальне навантаження, долаючи конфлікти між викладачами, які є НПП та ПП, або зменшувати обсяг навчального навантаження на освітніх програмах, скорочуючи аудиторку, або вчергове

змінювати облік навчального навантаження, викидаючи звідти всі види навчальної роботи, щодо яких саме ж міністерство встановлювало нормативи (заліки, екзамени, консультації, керівництво кваліфікаційними роботами, аспірантами тощо).

Ретельно проаналізувавши всю цю дискусію – який же маємо підсумок цього великого галасу? Викладачі закладів вищої освіти чітко усвідомили, що навантаження зменшується. Отже, кафедри скоротять однозначно на третину аудиторне навантаження. Заклики міністерства освіти і науки не робити цього – це пусті балачки.

Ніякі педагоги (тьютори, коучі, лектори) не замінять НПП, бо таких в природі не існує з 930 годин навантаження. У педагоги перейдуть хіба ті, кому ніде дітись, частина пенсіонерів. Найбільше кафедри обріжуть години на складні предмети – математику, фізику, біохімію, хімію, механіку, теоретичні основи електротехніки...

Чи відбудеться після цього квантовий сплеск наукової творчості. Звичайно – ні. Бо для досліджень потрібні не години, а обладнання, витратні матеріали, кошти, інформація, попит суспільства.

Однозначно стверджую: постраждають у підсумку студенти, остаточно знизиться якість української вищої освіти.

Завершуючи статтю, хочу з досвіду роботи голови парламентського Комітету, міністра освіти і науки, ректора хочу заявити, що поняття університетської автономії кураторам вищої школи в МОН не відоме. Якби вони порадилися з професіоналами, то можна було б зробити наступне.

Замість закону 9600 можна було б два речення записати в діючий закон «Про вищу освіту». Зокрема, дозволити університетам до третини науково-педагогічного навантаження планувати у вигляді наукової роботи. Порядок такого кроку визначає сам заклад вищої освіти.

Також дати право університетам залучати до семінарів, практичних занять кращих фахівців, на погодинній оплаті, зарахувавши їм у стаж їхню попередню професійну діяльність.

Описаний рейвах вкотре засвідчив безсистемність діяльності у вищій школі,

намагання кураторів в профільному міністерстві сподобатися швидкими й галасливими реформами начальству, створити уяву про ефективні зміни в системі освіти. А виходить на практиці, на жаль, як завжди, – скорий поспіх людям на сміх (<https://osvita.ua/blogs/94602/>). – 2025. – 06.05).

Блог на сайті «Освіта»

Про автора: Сергій Захарін, державний секретар Міністерства освіти і науки України (2021 – 2023), доктор економічних наук, професор.

Чергова «реформа»: підвищення ціни на контракт

В інформаційний простір знову увірвалась чергова новина про чергову «епохальну освітню реформу». Заступник міністра освіти і науки України Михайло Винницький в інтерв'ю виданню «Дзеркало тижня» заявив, що очікує зростання середньої вартості навчання за контрактною формою від 35–38 тисяч до 50 тисяч гривень на рік. «Ми розуміємо, що така вартість контракту для багатьох наших громадян є непосильною», – відверто розповів пан Михайло.

За законами мікроекономіки, на вільному ринку підвищення ціни завжди призводить до зниження кількості покупців. Відчутне підвищення вартості навчання на контрактній формі (з 35–38 тисяч до 50 тисяч – тобто на 35–43%) неодмінно має призвести до того, що значна кількість потенційних покупців (абітурієнтів) переорієнтуються на навчання у іноземних закладах.

Журналістка, за традицією, не стала ставити заступнику міністра «незручних» запитань. А заступник міністра, за традицією, продовжував некритично ретранслювати свої думки і фантазії.

Згодом новину про очікуване підвищення вартості контрактного навчання було «розтиражовано» на інших сайтах.

Коли йдеться про оплату освітніх послуг – у кінцевому підсумку це питання доступу

до освіти. Для українського суспільства це питання є традиційно чутливим. Саме тому ми вирішили зупинитися на цій проблемі – вдумливо і без істерики.

Що ж сталося? 11 квітня 2025 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 417, якою вніс зміни до постанови від 24 грудня 2019 року № 1146 «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» та до постанови від 3 березня 2020 року № 191 «Деякі питання запровадження індикативної собівартості».

Окремі пункти Порядку формування мінімального розміру плати за навчання для здобуття вищої освіти на основі індикативної собівартості (він був затверджений постановою № 191) викладені в новій редакції. Зокрема, оновлено формулу, за якою окремі заклади вищої освіти мають рахувати та застосовувати так звану «індикативну собівартість».

Цікаво, що «нову формулу» мають застосовувати не всі заклади, а лише ті, які отримували в попередньому календарному році бюджетні асигнування загального фонду державного бюджету на підготовку здобувачів вищої освіти на умовах державного замовлення (згідно постанови № 1146). Це і державні заклади, і частина приватних (ті, які виконують державне замовлення).

Спробуємо написати простою мовою. Всі заклади, які отримували бюджетні гроші для фінансування державного замовлення, мають встановити розмір плати навчання на контракті в обсязі, у якому бюджет оплачував (оплачує) навчання студента-«бюджетника». Умовно кажучи, якщо бюджет виділяв на навчання студента-«бюджетника» 50 тисяч гривень на рік – плата на контракті має бути не менше 50 тисяч.

На перший погляд, таке рішення видається логічним. Здається цілком справедливим, що заклад вищої освіти буде отримувати за навчання студентів однакову фіксовану суму – незалежно від джерела фінансування здобуття їхньої освіти. Але це тільки на перший погляд.

Проблема полягає в тому, що бюджет оплачує багато так званих «непродуктивних» витрат

закладів вищої освіти – зокрема, зарплату «зайвих» працівників (і навіть викладачів), роботу збиткових підрозділів (інколи йдеться про їдальні, гуртожитки, друкарні), утримання майна (у тому числі будівель), що не використовується тощо. Окремі заклади висувають ініціативи про приватизацію або передачу цього майна стороннім організаціям, але в значній кількості випадків це неможливо.

І тут виникає цілком очевидне питання: а чому всі ці «непродуктивні» витрати має оплачувати студент-контрактник?

Логічної відповіді немає.

Плата, яку вносять студенти-контрактники, зараховується до спецфонду і використовується закладом освіти в статутній діяльності з урахуванням вимог бюджетного та освітнього законодавства. Ці гроші є потужним джерелом фінансування повноцінного функціонування закладу в умовах обмеженого бюджету. Заклади вищої освіти змушені «ганятися» за контрактником не лише через бажання заробити, а в першу чергу через гострий дефіцит бюджетного фінансування.

Михайло Винницький у згаданому інтерв'ю зробив спробу заспокоїти вступників та їхніх батьків: «...частину цієї вартості компенсує держава через гранти. Отже, якщо раніше контрактник самостійно сплачував за контракт, наприклад, 38 тисяч гривень, то зараз, за підвищеної вартості, він платитиме 35 тисяч, а ще 15–16 тисяч отримає у формі гранту. В такому разі й вартість навчання збільшується, й держава підтримує сильних абітурієнтів».

Іншими словами, заступник міністра пропонує «непродуктивні витрати» перекласти на всіх платників податків (адже освітні гранти оплачує бюджет, який формується за рахунок податків).

Заступник міністра також не повідомив, що освітніх грантів дочекаються далеко не всі вступники, а лише ті, хто відповідає певним критеріям (щороку вони змінюються).

Окрім того, рішення про збільшення суми видатків на фінансування освітніх грантів ще не ухвалено. Не виключено, що органи управління фінансами будуть наполягати на збільшенні розміру цього фінансування не на 35-43%, а

лише на індекс інфляції (біля 10-15%). А отже – де-факто ми обговорюємо не реалії економічного життя, а лише чийсь фантазії.

Показово, що журналістка інтернет-видання в ці проблеми не заглиблюється і критичних питань заступнику міністра не ставить. Саме в такому форматі нинішнім освітнім управлінням протягом останніх двох років дуже зручно роздавати нескінченні «паркетні» інтерв'ю та звітуватися про так звані «реформи».

На моє глибоке переконання, реформа під назвою «індикативна собівартість» потребує суттєвої модернізації.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 191 «Деякі питання запровадження індикативної собівартості», яку підписав Олексій Гончарук, затверджено Порядок формування мінімального розміру плати за навчання для здобуття вищої освіти на основі індикативної собівартості.

Слід зазначити, що у жодному економічному чи фінансовому словнику поняття «індикативна собівартість» не існує. Собівартість – це обсяг фактичних витрат для виробництва певного ринкового продукту (товару, послуги). До цього обсягу включаються прямі матеріальні витрати (закупівля матеріалів та послуг, необхідних для вироблення продукту) та витрати на оплату праці.

Інколи до собівартості включаються окремі додаткові витрати (приміром, вартість послуг з транспортування товарів). Кожний продукт, який пропонується суб'єктом господарювання (підприємством, підприємцем, закладом освіти тощо) на ринку, має свою власну (унікальну) собівартість.

Якщо держава встановила «індикативну собівартість» одночасно для багатьох суб'єктів ринку (закладів вищої освіти) – тоді йдеться про що завгодно, але не про собівартість у її класичному розумінні.

До того ж, наразі держава (профільне міністерство) просто не володіє інформацією про витрати на підготовку певного студента на певному рівні освіти на певній спеціальності на певній освітній програмі.

Отже, профільне міністерство не спроможне дати суспільству об'єктивну інформацію про

собівартість освітньої послуги в кожному індивідуальному випадку. Але при цьому наполягає на застосуванні якоїсь «уявної собівартості» під час формування ціни на контракт.

«Індикативна собівартість» – це словосполучення, яке придумали «агенти та агентки змін» для того, аби впровадити в освітній простір чийсь дуже неоднозначні фантазії.

Очевидно, що насправді «реформатори» у 2020 році запровадили не «індикативну собівартість», а «граничну ціну». Але цього правового поняття в офіційних документах навмисно не вживали.

По-перше, вища освіта не є видом економічної діяльності, у якому дозволено застосовувати механізми державного регулювання цін і відповідних важелів державного контролю.

По-друге, згідно пункту 2 статті 12 Закону України «Про ціни і ціноутворення», державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими (забезпечувати відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації)). У сфері вищої освіти повноцінно застосувати вказане положення, як ми вже вказували, неможливо.

Представники профільного міністерства пафосно і бездоказово заявляють, що підвищення цін на контракти дозволить підвищити якість навчання у закладах вищої освіти. Буцімто завдяки підвищенню цін заклади вищої освіти зможуть отримувати додатковий дохід і направляти зібрані кошти на модернізацію освітнього процесу (закупівля навчального обладнання), а також підвищити зарплату викладачам.

Дивно, але протягом 2020–2025 років ми, прості освітяни, не бачили жодного серйозного звіту із серйозними розрахунками: яким чином і в якій мірі запровадження так званої «індикативної собівартості» вплинуло на зростання так званої «якості освіти».

У сфері вищої освіти є ще одна особливість. Послугу у сфері вищої освіти пересічна людина купує один раз на життя. Ухвалюючи рішення про оформлення контракту на

навчання, потенційний покупець не має досвіду споживання відповідної послуги. А тому, вирішуючи питання про вступ до закладу вищої освіти, орієнтується не на наявний власний досвід споживання (адже його просто не існує), а на низку індивідуальних очікувань (фантазій). Одне серед цих очікувань – помірна ціна.

Зависока ціна на навчання – навіть якщо йдеться про високу якість освітнього продукту – може стати причиною відмови від споживання цього продукту.

Іншими словами, в умовах української дійсності громадяни (абітурієнти), які планували споживати освітні послуги за помірними цінами, можуть просто переорієнтуватися, з метою економії коштів, на споживання таких послуг за кордоном (приміром, у Польщі або Словаччині).

Освітні реформи мають спиратися на кілька простих принципів. Зокрема: інструменти регулювання (у тому числі економічні важелі – встановлення «порогових цін», навіть якщо це питання замасковане словосполученням «індикативна собівартість») слід використовувати в першу чергу для розвитку інтелектуального потенціалу суспільства та підтримки продуктивної освітньої діяльності. А не для того, аби насаджувати чийсь химерні ідеї.

Було б дуже непогано, аби під час обговорення освітньої політики українське суспільство мало змогу частіше вислуховували думку досвідчених фахівців, а не лише тих, хто не має жодного реального досвіду роботи у жодному закладі освіти нашої багатостраждальної країни.

P.S. У цій статті відображено лише позицію автора. Висновки та фактичні твердження, наведені у цій статті, не відображають позиції державних органів, установ, організацій (<https://osvita.ua/blogs/94645/>). – 2025. – 14.05).

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Блог Проєкту ЄС «Право-Justice»

Від покарання до можливостей: шлях до нової пенітенціарної системи України

Пенітенціарна система – надзвичайно важлива сфера діяльності держави, яка потребує глибоких і системних змін. У кожній країні вона є своєрідним лакмусовим папірцем, що виявляє справжні цінності суспільства та рівень зрілості країни. Це не лише трати, охоронці чи спеціальний режим – це дзеркало ставлення до людини.

У Європейському Союзі вже давно зробили вибір на користь підходу, орієнтованого на ресоціалізацію, а не на покарання. Там місця несвободи – це шанс на переосмислення життя, а не його завершення. Водночас пенітенціарна система України й досі потребує глибоких трансформацій, особливо з огляду на стратегічний курс держави на європейську інтеграцію. Без реальних і якісних змін у цій сфері буде складно виконати зобов'язання перед міжнародними партнерами та збудувати справедливую правову державу.

Перші кроки реформи

Реформу пенітенціарної системи України не потрібно починати з нуля – і це важливо. Уже вдалося досягти помітного прогресу. Десять років тому засуджений в українській колонії здебільшого просто відбував покарання. Активна підготовка до звільнення починалася за кілька місяців до виходу на волю. Очікувано, що така модель майже не впливала на рецидиви. Багато хто повертався у колонії, бо просто не бачив іншої моделі життя: їжа, дах, звичний режим – навіщо щось змінювати?

Сьогодні все значно краще. Нинішня система намагається працювати на людину з першого ж дня її перебування в установі. Вже у дільниці карантину та розподілу стосовно засудженої особи проводять оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, з нею починають працювати психологи, складається індивідуальна програма ресоціалізації. Визначаються криміногенні потреби: залежності, проблеми з агресією, освітою, соціальними зв'язками – і призначаються відповідні корекційні програми. На сьогодні таких програм діє вже 12, і вони охоплюють широкий спектр проблем.

Також за останні роки суттєво покращилися можливості засуджених щодо навчання. На базі виправних колоній працюють професійно-технічні училища. В'язні можуть отримати диплом, скласти ЗНО, пройти курси в комп'ютерних класах. За бажанням – офіційно працевлаштуватися. Частина установ виготовляє продукцію для оборонного комплексу: маскувальні сітки, військову форму, комплектуючі для техніки тощо.

Розширено механізми підтримання зв'язку засуджених з рідними: окрім побачень, дозволені й телефонні дзвінки та навіть відеоконференції. Це не просто гуманна опція – це робота на зниження ризиків повторних злочинів. Людина, яка зберігає соціальні зв'язки, має набагато вищі шанси повернутися до нормального життя після звільнення.

Також в установах виконання покарань триває поступове оновлення умов. Стара модель “бараків” із дво-триповерховими ліжками змінюється на індивідуальні койко-місця з “екранами”, які створюють мінімальний особистий простір. Покращується харчування: замість кількості грамів – акцент на калорійність і поживність.

Орієнтир на європейські стандарти

Незважаючи на помітні зрушення, реформа далека від завершення. Саме зараз важливо зосередитися на подоланні глибоких системних проблем, що перешкоджають її ефективному оновленню. Першочерговим кроком на цьому шляху має стати ухвалення закону “Про пенітенціарну службу”. Хоча відповідний законопроект уже існує, його було подано на розгляд Верховної Ради України ще у 2021 році, тож, нині він потребує суттєвого доопрацювання з урахуванням актуальних викликів.

Ще один важливий аспект – орієнтація на європейські стандарти утримання засуджених. На практиці між задекларованими принципами та реальністю існує суттєвий розрив. Зокрема, складним і досі невирішеним питанням залишається площа камери, що припадає на одну особу. За європейськими нормами це – щонайменше 4 м² на особу. В Україні – часто 2–2,5 “квадрати” та умови, які важко назвати

такими, що відповідають санітарним мінімумам. Особливо критична ситуація спостерігається у СІЗО, де люди роками чекають на вирок в умовах, далеких від гуманності. Звісно, там цю проблему намагаються певним чином вирішити – роблять ремонти, намагаються покращити санітарні умови, проте старі будівлі та занепада інфраструктура стають на заваді.

Крім того, в українських установах виконання покарань досі відсутні чіткі стандарти щодо освітлення, вентиляції, якості денного світла тощо. Більшість показників оцінюється “на око” і здебільшого – для формальної звітності. Натомість у країнах ЄС такі параметри унормовані до дрібниць. Наприклад, у Німеччині встановлено мінімальний рівень освітленості у 300 люменів у житлових приміщеннях, у Нідерландах обов’язкова площа вікна – не менше 10% площі камери, а у Франції діють нормативи щодо мінімального рівня вентиляції – 30 м³ свіжого повітря на людину-годину. Регулярний контроль за дотриманням таких стандартів здійснюють незалежні інспекції.

Тож, Україні потрібно не зволікати з розробкою та ухваленням чітких національних стандартів, які б регламентували всі сфери життя у місцях несвободи – від житлових умов до соціально-виховної роботи. Європейські партнери наголошують: без деталізації стандартів на рівні законодавства реформу не завершити, а рівень позовів до Європейського суду з прав людини – не зменшити. Це, своєю чергою, також лягає великим тягарем на бюджет країни.

Нестача персоналу та ізольована медична система

Ще один виклик – нестача персоналу. Зараз кількість фахівців в установах відбування покарань прив’язана до кількості засуджених. І це призводить до абсурдної ситуації: один психолог може працювати із 300 засудженими. Такий підхід – не просто неефективний. Він знецінює всю реформу. Щоб люди змінювалися, необхідно створювати для цього умови. Законопроект №5293 “Про пенітенціарну систему” частково враховує нові підходи до обрахунку персоналу, але досі не

дає чітких відповідей на головне питання: як це реалізувати на практиці?

Охорона здоров’я у пенітенціарній системі залишається ще однією слабкою ланкою. Попри те, що Центр охорони здоров’я було створено ще у 2017 році, ефективність його роботи й досі викликає дискусії. Медичні установи в колоніях, замість того, щоб інтегруватися в систему МОЗ, часто залишаються ізольованими, з власною логікою і численними проблемами. Лікарі формально підпорядковуються Міністерству юстиції, а не МОЗ, що створює прогалини в наданні медичної допомоги.

Як вирішити цю проблему? Європейські експерти наголошують: охорона здоров’я в установах позбавлення волі повинна бути інтегрована в систему МОЗ. Без цього права людини, зокрема на життя та медичну допомогу, залишатимуться лише деклараціями. Туберкульоз, гепатит чи психічні розлади не зникають за колючим дротом – вони поширюються разом із людьми, повертаючись у суспільство.

Пенітенціарна реформа: від стратегії до дії

Отож, для подальшого розвитку пенітенціарної системи України важливо не лише зберігати прагнення до змін, а й поступово переходити до реалізації конкретних рішень. Затверджена Урядом “Стратегія реформування пенітенціарної системи до 2026 року” є важливим кроком у цьому напрямку. Вона визначає конкретні завдання та механізми для досягнення європейських стандартів, включаючи модернізацію умов утримання, професійну підготовку персоналу та покращення медичного обслуговування. Однак для того, щоб ця Стратегія стала реальністю, потрібні не лише законодавчі ініціативи, а й належне фінансування та координація між різними державними інституціями, громадянським суспільством. Ще одним важливим кроком до наближення пенітенціарної системи України до європейських стандартів є включення її розбудови в Дорожню карту євроінтеграції України (Розділ 23 “Судова влада та основоположні права”).

Реформа пенітенціарної системи – це не лише про гуманізм. Це – про ефективність,

безпеку і про те, яким буде майбутнє суспільство. Людина, що виходить з місць несвободи з професією, вирішеними особистими проблемами (вмінням контролювати свою поведінку, припиненням вживання психоактивних речовин тощо), планом на майбутнє – це не тягар, а скоріше актив для відбудови країни (https://lb.ua/blog/pravo_justice/676770_vid_pokarannya_mozhливostey_shlyah.html). – 2025. – 16.05).

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ПРАВОТВОРЕННЯ

№ 9 (295) 2025

Інформаційно-аналітичний бюлетень

на базі оперативних матеріалів

Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»

Ідентифікатор медіа R30-01101

Редактори:

А. Бергельська, Я. Маленко

Комп'ютерна верстка:

Н. Крапіва

Підп. до друку 15.05.2025

Формат 60х90/8. Обл.-вид. арк. 4,09.

Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського

03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3

siaz2014@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта

видавничої справи до Державного реєстру видавців,

виготовлювачів і розповсюджувачів

видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.